

GOVERNMENT OF INDIA
ARCHÆOLOGICAL SURVEY OF INDIA

CENTRAL
ARCHÆOLOGICAL
LIBRARY

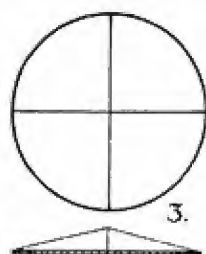
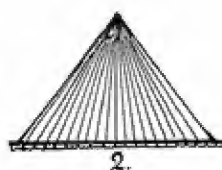
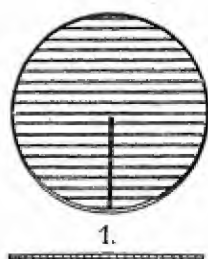
ACCESSION NO 10758

CALL No. 646.5095961 / hoe

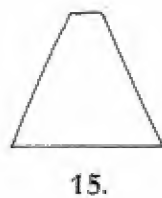
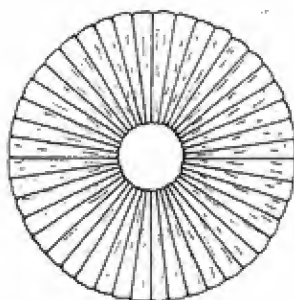
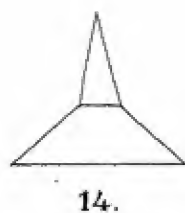
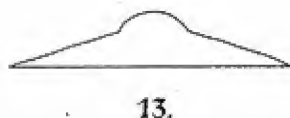
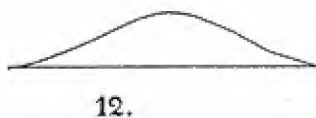
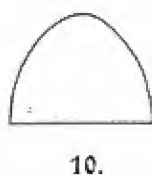
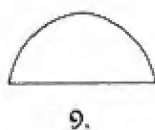
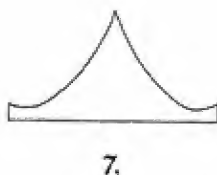
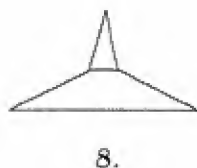
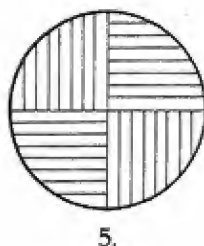
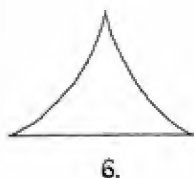
D.G.A. 79

12-11-11

S

e

~~A. J. H. de Bussy~~
~~666~~
KOLONIAAL INSTITUUT
AMSTERDAM.

Het bladwerk en zijn versiering
in Nederlandsch-Indië

DOOR

J. A. LOEBÈR JR.

10758

Geïllustreerde beschrijvingen van Indische Kunstnijverheid, No. IV*).

646.5095961
Loe

~~E1321~~

*) No. I dezer serie: *Het weven in Nederlandsch-Indië* verscheen in 1903 als Bulletin 29 van het Koloniaal Museum.

No. II *Bamboe in Nederlandsch-Indië* in 1909 als Bulletin 43.

No. III *Het schelpen- en kralenwerk in Nederlandsch-Indië* in 1913 als Bull. 51.

UITGAVE VAN HET INSTITUUT
DRUK VAN J. H. DE BUSSY, AMSTERDAM

1914

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY, NEW DELHI.

Acc. No. .... 10758 .....

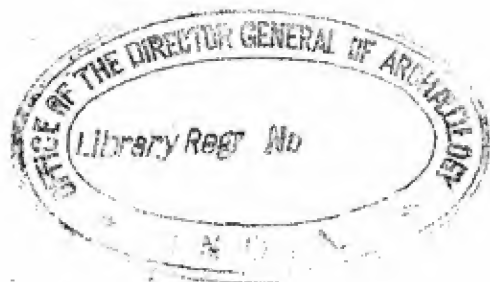
Date, ... 11. 7. 61 .....

Call No. .... 646.5095461 .....

/ hse

INHOUD.

	Blz.
Voorwoord	5
Inleiding	7
I. Het bladwerk	9
II. De versiering van het bladwerk	23
Aanteekeningen	43
Plaat I.	Tegenover den titel.
Plaat II—XVII.	Achter den tekst.

VOORWOORD.

Ook voor dit deeltje ontving ik weder de welwillende hulp der Directies van het Rijks Ethnographisch Museum te Leiden, van het Museum voor Volkenkunde te Rotterdam en van het Genootschap „N. A. M.” te Amsterdam. De zeer mooie afbeeldingen, die het begeleiden, zijn grootendeels naar de scherpe foto's gemaakt, bereidwillig door hen tot mijn beschikking gesteld, waarvoor ik mijn hartelijken dank betuig.

Deze reeks beschrijvingen van Indische kunstnijverheid, tot nog toe uitgegeven door het Koloniaal Museum te Haarlem, zullen te beginnen met dit vierde deel onder de hoede van het nieuw opgerichte Koloniaal Instituut te Amsterdam worden uitgegeven, eveneens een medewerking, waarvoor ik den Raad van Beheer van dit Instituut ten zeerste erkentelijk ben.

Ik herinner hierbij, dat wijlen Dr. M. Greshoff het initiatief tot deze uitgaafjes genomen heeft, die bedoelen een *beknopt* overzicht te geven van het wetenswaardige op het gebied der Indische kunstnijverheid en die, na voltooiing bijeengevoegd, een handig boek over Indische kunstnijverheid kunnen vormen, dat, naar ik hoop, ook naast de uitgebreidere uitgaven recht van bestaan zal behouden.

Elberfeld, Sept. 1913.

J. A. L.

INLEIDING.

Het bladwerk behoort, evenals de beide onderwerpen in de voorafgegane Bulletins, tot het onbewerkte materiaal, dat sinds lange jaren in den Indischen Archipel braak ligt.

Onze studie der prae-historische beschavingstoestanden, baseert uitsluitend op de onvergankelijke materialen als steen, brons en ijzer. Wat daartusschen moge liggen, is verdwenen, voor ons onbereikbaar geworden!

En wat in Indië uit oeroude tijden overgebleven is, dat heeft men vrijwel vergeten!

In Europa vormde zich de studie van den oermensch met de Europeesche vondsten als basis, die niettemin gebrekkig is, omdat het vergankelijk materiaal onherroepelijk verdwenen is. Volgens die basis werd ook de Indische Archipel bestudeerd, men zocht er naar steen, brons, ijzer en zag daarbij geheel over het hoofd, dat er ook een bamboe-tijdperk geweest kon zijn, waarvan in tegenstelling met Europa nog de levende overblijfselen zijn te vinden.

Men sprak en schreef naar het oude recept, dat het weven op het vlechten gevolgd is en vergat daarbij geheel, dat het vlechten als beschavingstvondst niet zoo eenvoudig is als het wel lijkt, dat aan het vlechten een vroegere periode *moet* voorafgegaan zijn, die den weg voor het latere vlechten en weven voorbereid heeft.

Deze periode, zoo geheel vergeten, dat men in de werken over textiele kunst daarvan zelfs geen flauwe aanwijzing vindt, kenmerkt zich door het gebruiken van het meest voor de hand liggend materiaal en dat dan ook door den oermensch vlijtig toegepast is geworden. Dat is een zoo heldere waarheid, dat men het nauwelijks waagt deze neder te schrijven! Maar het vergeten van deze waarheid wordt er niet minder om.

De inboorling in de tropen gebruikte — en gebruikt nog — de breede bladen en bladscheeden van den palmboom, de lange, vrij breede bladen van den bekenden Pandanus-heester. De breeduitgespreide bladen van dien waaierpalm dienden als bedekking, als beschutting en zelfs de stekelige, spitse, smalle bladen van andere palmsoorten wist men vindingrijk te gebruiken.

De lange bladen van den Pandanus-heester werden tot een hecht verband vereenigd, dat zonder tijdroovende materiaal-bewerking, zonder moeielijk aan te brengen hechtsel, voor allerlei doeleinden in de primitieve samenleving bruikbaar is geweest.

Aan deze beide eigenschappen is het toe te schrijven, dat veel daarvan nog in leven, voor ons bewaard gebleven is.

Door deze eenvoudige, meer dan simpele bewerking wordt het tevens duidelijk, dat men naar versieringsmethoden ging zoeken. Had het bewerken van het materiaal of het verkrijgen ervan veel arbeid of tijd gekost, men zou zich met de eenvoudige vervaardiging tevreden hebben gesteld.

Wanneer men bijv. ziet, hoeveel tijd en arbeid het spinnen van vezel- en katoenmateriaal tot weefbare draden kost, dan kan men zich gemakkelijk voorstellen, dat het voltooiën van een sober weefsel op zich zelf reeds een daad van belang is door den ontzaglijken arbeid aan het spinnen en weven besteed.

Dat men daarbij allerminst lust en roeping gevoelde dit éénkleurige weefsel op de een of andere wijze te versieren, moet onmiddellijk opvallen. Men had genoeg aan de talloze uren, die het tot stand brengen van dit textiel verband reeds gekost had. Echter is men toch verder gegaan en de Indische textiele kunst bezit de versiering vóór het weven door het bekende ikatten, de versiering na het weven door het opbinden van verschillende deelen, het plaatselijk uitsparen met behulp van was, het borduren en het applikatie-werk, een veelheid van dingen, die onmogelijk uit het weven zelf kan voortgekomen zijn.

Bij de langzaam verkregen kennis van het weven was men vanzelf gedwongen tevens te concurreeren met hetgeen vroeger vervaardigd was, men bracht de eertijds verworven kennis op het nieuwe materiaal over en zoo het Indonesische weven ons door zijn sierkunstige veelzijdigheid verbaast, dan is dit tevens een aanwijzing, dat aan het weven een lange periode moet voorafgegaan zijn, wier vondsten in de latere textiele kunst breder en dieper zijn uitgewerkt.

Met de kennis dezer vroegere bladperiode wordt veel verklaard wat tot heden raadselachtig was, in menig opzicht een nieuwe weg gewezen.

HET BLADWERK.

Den aanvang van het bladwerk in zijn verschillende vormen biedt natuurlijk het groene blad van den waaierpalm, die in vele soorten in den Indischen Archipel voorkomt.

Men behoeft slechts eenmaal een dergelijk blad in natura te zien om te begrijpen, dat het 't aangewezen materiaal is om ter beschutting tegen weersinvloeden gebruikt te worden. Het groote, ronde blad op het hoofd gelegd biedt de beste bescherming tegen overmatige zonneshitte en zelfs in onzen tijd leggen de Pruisische fuseliers bij groote, heete marschen versche koolbladeren op het hoofd, die schutten en koelen.

Als hoofdbedekking is dus het waaievormige palmblad als aangewezen en het ligt voor de hand, dat men daaruit het eerste hoofddeksel maakte. In het begin een tijdelijke bedekking, die na het gebruik weggeworpen werd, daarna een blijvend hoofddeksel met eenige zorg bewerkt *).

Over de voorbereiding van het palmblad-materiaal is natuurlijk niets bekend, omdat zelfs het bestaan dezer merkwaardige hoofddeksels aan de algemeene opmerkzaamheid ontsnapt is. Vermoedelijk echter zal men het palmblad eenigszins gedroogd hebben om het krimpen tegen te gaan en dan in halfdrogen toestand bewerkt.

Als typisch overblijfsel dezer oeroude hoofdbedekking vinden

---

*) R. Parkinson in zijn „Dreiszig Jahre in der Südsee“, Stuttgart 1907 schrijft blz. 431 over de bewoners der Westelijke eilanden: „Von einer Bekleidung der Insulaner ist kaum zu sprechen. Die Männer gehen völlig nackt, bedecken höchstens den Kopf mit einem aus Pandanusblättern angefertigten, künstlichen Hut. „Völlig nackt“ en een hoed, voor ons een zonderling begrip, maar tevens een verklaring, waarom juist aan de hoofddeksels in onzen Archipel grootere zorg besteed geworden is. Het hoofddeksel was in de tropen een der eerste, zoo niet het eerste kledingstuk.

wij in het Leidsche Museum een grooten, ronden hoed uit Java, waarbij de buitenzijde uit één stuk palmblad bestaat, welks ronde vorm in stand gehouden wordt door een rand van rotan ¹⁾. Wel is de binnenzijde van dit exemplaar door vlechtwerk, dus een latere techniek, verstevigd, maar de vlakke buitenzijde vertoont de oude palmblad-bewerking. Hierbij zijn de ribben van het blad naar buiten gericht en een bamboestokje, halverwege ingestoken, geeft den hoed meerdere stevigheid. (Plaat I, fig. 1.)

Een even belangrijk exemplaar bezit dit Museum van Madoera ²⁾, op Plaat II fig. 1 afgebeeld. Het is evenals het vorige rond en vlak en met een rotanhoepel afgesloten. Echter zijn, en dit is het merkwaardige bij dezen hoed, de uiteinden van het blad niet afgesneden, doch gereept om den hoepel naar binnen geslagen, waar zij het inwendige vormen.

Weer van het eiland Sawoe bezit het Museum-Artis een hoed van gelijken vorm, doch waarbij de bladreepen om den rotanhoepel gevouwen zijn en driehoekig uitgesneden. Deze driekantjes vormen een opstaanden rand.

Naast dit gebruik van het *geheel* palmblad voor hoofddeksels komt het voor waaiers in toepassing. Allereerst een van Madoera, in ronden, uitgesneden vorm ³⁾, een tweede in haast natuurlijker gedaante van Ternate in hetzelfde Leidsche Museum, dat echter te hoog hing om het inventaris-nummer te kunnen noteeren; van Halmahera een vuurwaaier in het Rotterdamsch Museum ⁴⁾.

Een interessant voorwerp ontstaat, als het palmblad half rond gebogen en door de hoofdrib verbonden wordt. Men heeft dan een wateremmer van kleinen omvang, die vrij algemeen voorkomt. (Plaat II, fig. 2). Dergelijke voorwerpen vindt men bijv. van Madoera ⁵⁾, Sawoe ⁶⁾, Solor ⁷⁾, Merauke ⁸⁾, Zuid- ⁹⁾ en Noord-Celebes ¹⁰⁾.

Een groot exemplaar uit Java ¹¹⁾ heeft bovendien een kleinen schepper uit hetzelfde materiaal gemaakt in lepelvorm.

Een voortzetting op dien wateremmer is de interessante zeef uit Sawoe, die het Museum te Rotterdam bezit en *tloeka* heet. Het is een kleine emmer, aan de onderzijde van gaatjes voorzien ¹²⁾.

Hierbij blijft het niet, zelfs muziekinstrumenten worden met behulp van dit rondgebogen palmblad vervaardigd.

Allereerst de *pésandon* op Roti, „een gitaar met 10 of 12 koperen snaren langs een bamboe gespannen, die op een half-

bolvormige klankdoos van 't blad eener *Borassus flabelliformis* rust; bij het bespelen wordt het instrument tusschen de knieën genomen. Ook de bamboe-cither kent men op Roti, welke daar *sasanoeh-ôh* heet, en eveneens van een klankdoos van palmblad voorzien is. Mede op Timor wordt een nagenoeg gelijkvormig speeltuig aangetroffen, met 5 snaren, dat *dakado* heet¹²⁾.

Bepaald sierlijke vormen weet men uit dit materiaal te vervaardigen. Voorbeelden daarvan vindt men in de rouwhoeden voor mannen in Enggano¹³⁾. Deze zijn van een grof soort blad vervaardigd en in den vorm eener Phrygische muts gebogen. De voorzijde is open en omboord met vlechtmateriaal, (zie Plaat III).

Ook bieden deze rouwhoeden het voordeel, dat zij om het hoofd sluiten, iets dat de eerstbesproken vlakke hoeden geheel missen. Door hun grootte geven deze voldoende schaduw, maar bevinden zich geheel los op het hoofd.

Om die reden is dan ook van binnen een hoofdring aangebracht, bestaande uit breede reepen, die met losse bladstrooken omwonden of met vlechtwerk bedekt zijn. Het eerste zal natuurlijk wel het oudste zijn.

Een betere aansluiting met den vorm van het hoofd verkrijgt men door een hoofddeksel, dat ronder, boller vervaardigd is. Doch hierbij is men genoodzaakt, het bladmateriaal in te snijden of uit twee deelen samen te stellen.

De steekvormige hoofddeksele der Mandaya's en Moro's (Philippijnen) zijn gemaakt uit een langwerpig stuk bladscheede, dataan beide korte zijden ingesneden is, naar binnen geschoven en daar bevestigd wordt, een constructie die ook door de versiering nader „betont” wordt (Plaat IV, fig. 1 en 2). Een ander niet versierd exemplaar in het Leidsch Museum heeft aan de binnenzijde een geheel raamwerk van bamboe-staafjes en een kinband van rotan¹⁴⁾. Dit schijnt aangebracht te zijn om meerdere stevigheid aan den vorm te geven en men vindt dit middel ook elders, bijv. bij een hoed uit Djombang (Java)¹⁵⁾.

Een hoed van Sawoe is uit twee stukken gemaakt en vertoont een ietwat bollen vorm¹⁶⁾. Een andere van hetzelfde eiland is evenzoo samengesteld, doch bereikt reeds den kegelvorm, dien van den bekenden *toedoeng* (Plaat I, fig. 2).

Een kegelvormige hoed van Roti is ook weer uit twee bladen

te zamen gehecht door rijgsel en trekt vooral de aandacht door de versiering (Plaat V, fig. 1). De kanten der bladen zijn wel in den hoepel vastgemaakt, maar staan dan als rand naar boven, die van sierlijk snijwerk voorzien is. Echter zijn er van binnen drie rotanhoepels vastgemaakt om het geheel te ondersteunen.

Uit het aanbrengen van het reeds genoemde raamwerk en deze hoepels blijkt, dat zonder die hulpmiddelen het samengestelde hoofddeksel de noodige stevigheid mist.

Om daartoe te komen wordt in plaats van palmblad de grovere bladscheede van een palm genomen en men stelt hoeden te zamen in stompen kegelvorm, die uit 4 (Java¹⁶), 6 (Bangka¹⁷) en 7 stukken (Nias¹⁸) bestaan (Plaat I, fig. 3).

Maar deze stompe *toedoeng's* schijnen toch niet aan het inlandsch verlangen voldaan te hebben. Zij komen betrekkelijk weinig voor en zien er dan ook door den groven buitenkant minder goed uit.

Eerst het gebruik van het gerepte palmblad en de lange strooken van den pandanheester zou een belangrijke verbetering in den vorm teweeg brengen.

Men was nu in staat het materiaal beter te bewerken, omdat het in reepen gesneden kan worden. De bewerking van pandan wordt als volgt door Rumphius vermeld: „tot deezen einde snijt men de bladeren in twee of vier lange riemen, de doornagtige kanten en scherpe ruggen wegsnijtende, hout ze wat over 't vuur, tot dat ze warm en slap worden, rolt ze dan te zamen, en bewaart ze tot gebruik, zo werden ze bleek-geel of stroo-verwig”¹⁹).

Dit te zamen rollen der pandanstrooken kan men terugvinden bij bladen in het Rotterdamsch Museum uit de Geelvinksbaai;²⁰) het is aan het krullen te zien, dat ze tijdens het drogen opgerold zijn geweest.

Ook het over het vuur houden vermeldt Jasper van Tapanoeli en den Riouw-Archipel. De fijnere bewerking met weken in water, koken of afschrappen, door hem medegedeeld, zal wel voornamelijk voor de fijnere vlechtreepen noodzakelijk zijn²¹).

Omtrent het bewerken van palmbladstrooken geeft dezelfde schrijver aan, dat bij de Toradja's, nadat de ribben of nerven uit het *gëbang*-blad verwijderd zijn, de overgebleven strooken opgerold worden om het verschrompelen te voorkomen. Op de Boeton'sche eilanden worden deze ook in water gelegd en daarna gedroogd.

Uitvoeriger bewerking ondergaan deze palmbladen op Noord-

Celebes, waar zij *silar* genoemd worden. Het uitgebreide gebruik, dat hier van dit materiaal voor allerlei doeleinden wordt gemaakt, verklaart voldoende, dat men hier aan de voorbereiding van het materiaal meer dan gewone zorg wijdt.

In Tondano worden de jonge *silar*-bladen geoogst, als de maan 's morgens niet te zien is, omdat anders de bladen, volgens den Minahasser, te veel vocht bevatten en dus spoedig door de insecten aangetast zouden worden. Zij worden tot breedte reepen gescheurd, gedurende $\frac{1}{2}$ dag in water en azijn gekookt, 3 dagen lang in de zon gedroogd en daarna in een mengsel van water en het sap van *laoesip*-bast (*laoesip* is de wilde *langsep* of *Baccaurea Minahassae* Kand, behoorende tot de Euphorbiaceae) gewasschen; de toevoeging van *laoesip* is noodig, opdat in de reepen geen vlekken komen. Om nu geen vouwen in de reepen te krijgen, worden zij op de wijze, zooals op Sangir met het *sahoema* (orchidee-stengel) geschiedt, nat op een stuk bamboe gerold. Zijn zij droog geworden, dan zijn zij mooi wit, vlak en een beetje glanzend ²².

Het oprollen om breede, gladde strooken te verkrijgen is dus voor dit werk een bepaald vereischte, dat bijv. bij de smalle vlechtreepen minder noodig zou zijn. Men vindt het verder ook voor pandanbladen op Halmahera, waar ze boven het vuur slap gemaakt worden, nadat de stekelige nerf verwijderd is, en opgerold in de zon gedroogd worden ²³.

Deze bladreepen worden in meerdere lagen over elkaar gelegd en met een eenvoudigen rijgsteek met vezelgaren verbonden en wel zoo, dat de kleine steek aan de buitenzijde steeds twee reepen omvat, terwijl naar binnen onregelmatiger gearbeid wordt.

Dit heet op Java *anam lapissan* (*lapis*-laag) en het bewerken van *tjaping's* van lontarblad aldaar wordt door Jasper als volgt beschreven: „Een hoed, zooals die gebruikt wordt door koelies, werklieden en landbouwers, enz. is de *tjaping* in den vorm van een stompen kegel met een breeden rand, of een scherpen kegel met smallen rand.

Dergelijke hoeden, gemaakt van lontarbladreepen zijn eigenlijk niet gevlochten; de bladreepen zijn bij de punt van den hoed, waarmede begonnen wordt, over elkander gelegd, op de wijze, zooals bijv. het papieren kurkomhulsel van een apothekersfleschje wordt rondgevouwen.

Tusschen twee aldus geplaatste reepen, welke van beneden natuurlijk een gaping zouden doen zien, omdat ze daar ver van elkander verwijderd zijn, wordt telkens een andere bladreesp tusschengeschoven. In concentrische cirkels worden al deze reepen met *agil*-touw vastgemaakt, (*agil* is de vezel van het jonge *gibang* blad) terwijl de ronde benedenrand bevestigd wordt aan bamboe klemringen. Op deze wijze worden ook *tjapings* of *toedoengs* in andere vormen samengesteld. Behalve lontarblad, dat koel, glad en sterk is, kan ook klapperblad gebruikt worden".²⁴⁾

Dit aansluiten der bladstrooken op den soms naar binnen gebogen kegelvorm bereikt men op eigenaardige wijze, die aan de reeds genoemde vierdeeling onmiddellijk herinnert.

Op Plaat I, fig. 3 ziet men de vier stukken bladscheede, waaruit het hoofddeksel gemaakt is en diezelfde vierdeeling gebruikt men ook voor het oprijgen der strooken aan de buitenzijde. In het inwendige loopen de strooken eenvoudig van de punt naar den rand, omdat hier van regelmatige plaatsing geen sprake behoeft te zijn of naar een indeeling, die met het uitwendige overeenstemt. Voor het uitwendige gebruikt men meer zorg, volgt een zekere indeeling, groepeerde de strooken in telkens wisselende richting. (Zie Plaat I, fig. 5). De steken met vezeldraad gaan door de verschillende bladlagen heen en vormen op de buitenzijde een reeks van stipjes, die in de richting van concentrische cirkels bevestigd zijn (zie Plaat XI). Dit is met zoo groote zorg gedaan, dat men werkelijk verbaasd moet staan over deze juist aangebrachte rijgsteken, die met nimmer falende zekerheid altijd in de cirkelrichting blijven.

Met dit geregen bladwerk ontwikkelen zich een aantal vormen, die door het gemakkelijk te bewerken materiaal konden ontstaan. De strengere vormen, waartoe het gebruik van het geheele palmblad of van enkele breede stukken noopte, gaan verdwijnen.

Alleen de stompe kegelvorm (Plaat I, fig. 5) blijft in meerdere mate optreden en wel op Atjeh²⁵⁾, o. a. te Meulahòh door vrouwen van *nipah*-blad vervaardigd en op groote schaal uitgevoerd, Bengkoelen²⁶⁾, Java²⁷⁾, Roti²⁸⁾, Zuidwester-Eilanden²⁹⁾, Minahasa³⁰⁾, Gorontalo³¹⁾ en Sangir³²⁾.

De stompe kegelvorm heeft al dadelijk het voordeel, dat hij iets beter op het hoofd sluit en vandaar dat bij het Atjehsche exemplaar in Rotterdam²⁵⁾ geen hoofdtring aangebracht is.

De spitse kegelvorm van Plaat I, fig. 6 voldoet nog beter aan de voorwaarden en zoo treedt hier meermalen het ontbreken van den hoofdring op.

Deze naar binnen gebogen kegelvorm komt o. a. voor op Atjeh³³), Palembang³⁴), Java³⁵), Flores³⁶), Timor³⁷), Kei-eilanden³⁸).

Bij beide kegelvormen moet opgemerkt worden, dat de indeeling zeer verschillend is, hoewel de vierdeeling het meest voorkomt. Ook de grootte is variërend, maar blijft tusschen 40 en 50 cM. in doorsnede.

Een uitzondering vormen de groote bladhoeden op Borneo, die meestal van bastreepen vervaardigd zijn, van de punt naar den rand gelijkmatig afloopen en soms een diameter van 122 cM. bereiken³⁹).

Op de kegelvormen volgen natuurlijk eenige variaties. De priesterhoed uit de Minahasa (Plaat I, fig. 7) heeft een oplopenden rand⁴⁰) terwijl exemplaren van de Philippijnen⁴¹) en Halmahera⁴²) een dubbelen kegelvorm vertoonen.

Door het gemakkelijk bewerken der genoemde bladstrooken kunnen ook andere hoeden vervaardigd worden. De ietwat ronde vorm van Plaat I, fig. 4 wordt voortgezet in den bolronden van Plaat I, fig. 9, die in fig. 10 hoog oploopt, in fig. 11 breed uitgebogen is.

Dien van fig. 9 vindt men o. a. op Boeleleng⁴³), Sawoe⁴⁴), N.-Celebes⁴⁵), Ternate en Tidore⁴⁶), Halmahera⁴⁷), dien van fig. 10 op Sawoe⁴⁸). Een schaalvormig hoofddeksel komt van Java⁴⁹) als fig. 12, terwijl fig. 13 van Java⁵⁰) en Nias⁵¹) op den platten kegelvorm een half ronde uitbuiging te zien geeft.

Het ligt voor de hand, dat de breed uitgebogen vorm ook voor andere doeleinden wordt gebruikt en wel om het gereedgemaakte eten te bedekken, nl. als spijsdeksel.

Het gebruik van deze deksels is in den Indischen Archipel zeer algemeen. Als *sangè* komt het op Atjeh⁵²) voor, als *toedoeng sadji* of *toedoeng nasi* in de Padang'sche Bovenlanden⁵³), Bengkoelen⁵⁴), op Riouw als *toetoepe sadji*⁵⁵), Bali⁵⁶) (zie Plaat I, fig. 14), Borneo als *toedoeng doelang* en *toedoeng piring* voor borden, Dajaksch: *tatoedong*, *lobo nipah* of *sahap*⁵⁷), Zuid-Celebes⁵⁸) en Minahasa⁵⁹), Sangir⁶⁰) en Halmahera⁶¹).

De vorm is meestal die van Plaat I, fig. 11. Daarentegen geeft Bali met Plaat I, fig. 14 een groote afwijking te zien, die

des te interessanter is, omdat de Borneosche *sahab* ook op dit eiland ingevoerd wordt ⁶²⁾. Die van Riouw op Plaat I, fig. 15 afgebeeld, is met zijn afgeknotten kegel een opvallende uitzondering.

Het gebruik van deze spijsdeksels behoeft wel niet beschreven te worden. Alleen mag gevraagd worden, of de naam vliegendeksel, die enkele malen aangewend wordt, wel juist is. De meeste exemplaren vallen op door de rijke versiering, die men aan de voorwerpen heeft aangebracht en juist dit geeft aanleiding tot de vraag, of men door de bekende vrees voor geesten niet de gereedstaande spijzen heeft willen beschutten. Het bestaan dezer versiering is daarom te opvallender, omdat de inlander in het algemeen weinig werk maakt van zijn eetgereedschap en daarom is de mogelijkheid niet uitgesloten, dat men oorspronkelijk door de symbolische versiering geesten heeft willen afschrikken.

Voor spijsdeksels, doch vooral voor hoofdbedekking heeft het geregen bladwerk uitvoerig dienst gedaan. En merkwaardig is het te zien, hoe de latere vlechttechniek niet in staat is geweest, dit overblijfsel van oude tijden te verdrijven. Wel biedt het gevlochten hoofddeksel grooter voordeelen, het is vóór alles belangrijk lichter dan de hoeden uit verscheidene bladlagen bestaande, maar de laatste zijn weer sneller te maken.

Evenals bij de vezel- en katoenweverij mengt zich ook hier oud en nieuw door elkaar. Er zijn bijv. hoeden van buiten met vlechtwerk bedekt, van binnen met bladwerk en omgekeerd. Met de hoofdringen gaat het evenzoo; in exemplaren van bladwerk zijn soms gevlochten ringen te vinden, in gevlochten hoeden ringen met omgeslagen bladreepen.

Alleen de spijsdeksels zijn over het algemeen zuiverder in type gebleven, hier heerscht meestal het bladwerk en bij de gevlochten exemplaren komt voornamelijk het vlechtwerk voor zonder bijvoeging van bladwerk.

Het is zeer begrijpelijk, dat men dit bladmateriaal ook voor matten gebruikt heeft. Op snelle en eenvoudige wijze kon men met deze bladstrooken vlakken samenstellen, waarbij men aan geen bepaalde maten gebonden was. Men reeg deze strooken, zooals een klein tabaksmatje der Batak's in het Museum-Artis te Amsterdam laat zien, met stevige rotanreepen vast. Dit is weliswaar een zeer oppervlakkig verband, maar het doel is daarbij vol-

komen bereikt, de reepen worden te zamen gehouden door de beide doorlopende rotanreepen en kunnen weinig of niet verschuiven. Echter voor meerder gebruik zou dit stevig verband de bladstrooken spoedig vernielen en ook een oprollen tot een kleine rol, wat toch voor medevoeren op tochten zoo noodig was, ging evenmin.

Het eenvoudig opnaaien met rijgsteken als bij de hoeden ging ook niet, want bij het gebruik als ligmat zouden de kanten der bladstrooken spoedig afbrokkelen.

Men reeg dus twee bladstrooken aan een der lange zijden aaneen en vouwde ze open, zoodat de naad aan de binnenzijde kwam en reeg telkens een nieuwe strook aan de voorgaande vast.

Men verkreeg zodoende een aaneengesloten reeks van bladstrooken, die aan de gladde bovenzijde onzichtbaar saamgevoegd waren, terwijl men aan de achterzijde de geregen naden te zien kreeg. Om dit laatste te verbergen en ook weer om slijtage te voorkomen, bevestigde men twee van zulke lappen op elkaar met de gladde zijden naar buiten. Op deze wijze was het verband beter beschermd, de mat zag er mooier uit en voldeed door de dubbele laag beter als ligplaats.

Zoo vinden we in het Leidsch Museum een klein zitmatje van de Zuidwester-eilanden ⁶³⁾ en twee zitmatjes van Halmahera, die weliswaar aan de voorzijde met vlechtwerk bedekt zijn, doch aan den achterkant het oude type nog getrouw vertoonen ⁶⁴⁾.

Als slaap- en ligmat geeft Nieuw-Guinea de grootste exemplaren te zien. De op Plaat VI afgebeelde slaapmat voor jongehuwden is 2,34 M. lang en 1,32 M. breed. Die op Halmahera en Borneo gebruikt worden, verschillen weliswaar weinig in grootte, doch ze worden bijna steeds in de lengte dubbelgevouwen, waardoor ze minder groot schijnen.

Op Halmahera gaat men nog verder met het verkleinen van het formaat en vouwt de dubbele mat in de breedte eenige malen te zamen, zoodat het geheel een handig pakje van circa 25×65 cm. vormt. Aan de binnenzijde, d. w. z. tusschen de beide lagen komen dwarsliggers van steviger bladmateriaal, terwijl het naaisel uit den onderbast van de takken van den waroeboom (*Hibiscus tiliaceus*) bestaat. Deze matten, naar het pandan-materiaal *kokod* geheeten ⁶⁵⁾ worden meestal op Tidoreesch Halmahera gemaakt, omdat hier het materiaal gemakkelijker te verkrijgen is, en dan naar Tobelo uitgevoerd ⁶⁶⁾.

Bij het aanbieden van den bruidschat worden de zilverstukken aangeboden op zulk een saamgevouwen slaapmat.

De pronkmatten op Halmahera in gebruik vertoonen meestal aan de achterzijde het oude materiaal, terwijl de voorzijde rijk gevlochten en met bladstrooken omrand is. Deze worden opgerold bewaard, soms nog extra in oude matten genaaid. Elke familie van goeden stand bezit zulke oude exemplaren, die bij feestelijke gelegenheden, ook bij begrafenisplechtigheden, voor den dag gehaald worden ⁶⁵).

Ook op Borneo komen de geregen slaapmatten in de binnenlanden voor en worden niet alleen door de Dajak's, maar ook door de Boegineezen in de onderafd. Soengei Kakap gebruikt ⁶⁷).

Zoo'n *dawen biro* van palmbladstrooken ⁶⁸), of *hamit oekong* van pandan ⁶⁹), *samit* van den *samit*-palm ⁷⁰) wordt bij regenweder gebruikt om in het bosch eronder te slapen, maar ook als tijdelijke dakbedekking. Hier komen ook exemplaren voor, waar het oude vezeldraad door het nieuwe katoengaren vervangen is ⁷¹).

Algemeener dan het gebruik dezer slaapmatten schijnt het gebruik van bladmateriaal voor prauwzeilen te zijn, o. a. in de Padang'sche Bovenlanden ⁷²), Riouw ⁷³), waar het ook als dak der kajuit aangewend wordt, Billiton ⁷⁴), Zuid-Celebes ⁷⁵), Philippijnen ⁷⁶) en Nieuw-Guinea ⁷⁷).

Ook de vliegers, die bij het visschen op Solor ⁷⁸) en Flores ⁷⁹) gebruikt worden, bestaan uit aaneengeregen bladreepen, die door een kruis uit bamboe-staafjes in den vlakken schildvorm gehouden worden.

Onder de kledingstukken uit bladmateriaal vervaardigd ontmoeten wij de reeds genoemde slaapmatten weder. De mat blijft dubbelgevouwen en is aan de bovenzijde door naaisel verbonden.

Over het hoofd gehangen, beschut zoo'n regenmat het grootste gedeelte van het lichaam en draagt de vrouw een kind op den rug, dan is ook dit veilig voor den stroomenden regen onder den *samit tokong* beschut ⁸⁰).

Deze regenmatten komen ook voor in de Minahasa ⁸¹), Halmahera ⁸²) en Nieuw-Guinea ⁸³). Op Borneo heeft men bovendien de *hebin* of *kadjang dajak* ⁸⁴), waar de regenmat gereduceerd is tot een dunne laag palmbladen, die in een gevlochten foedraal bewaard en medegenomen wordt.

De versiering dezer regenmatten is in den regel zeer eenvoudig,

maar toch komen er als op Halmahera ⁸²⁾ en Nieuw-Guinea ⁸⁵⁾ rijkversierde exemplaren van voor, die daardoor aantoonen weinig geschikt voor regenweder te zijn. De versiering zou teveel lijden.

Dit zijn blijkbaar kapmantels, zooals ook uit een bijschrift in het Rotterdamsch Museum blijkt ⁸⁶⁾, een kapmantel, behoorende bij de Noefoor'sche huidstooi in de Geelvinck-baai. We treffen een overoud kleedingstuk aan, dat elders verdwenen is en alleen als regenmat in simplen vorm sporadisch nog voorkomt.

De praktische, geregen mat dient niet alleen als beschutting, maar ook door het rijk bewerkt uitwendige als versiering van het lichaam en vervult daarmee alle eischen, die men aan kleeding stellen kan.

Het blijkt verder, dat het bladmateriaal in grootere mate dan men wel denken zou, tot de kleeding heeft bijgedragen.

Daar is allereerst de op Plaat VII afgebeelde kraag van de Philipijnen, interessant door de versiering en het maaksel. Om het koord aan de halsopening zijn de bladstrooken geslagen en saamgedrukt.

De bladstrooken bedekken dus voor- en achterzijde en worden langzamerhand breder uitgevouwen en met rijgsteken bevestigd.

Met dit fraaie stuk vormen de schaamgordels een scherpe tegenstelling. Het is primitief werk, dat alleen als antikwiteit belang heeft en aanschouwelijk toont met hoe weinig middelen de natuurmensch zich wist te behelpen.

Op Plaat VIII is een dergelijk stuk uit Timor afgebeeld. Het vertoont het oudste en primitiefste verband; de lontarbladen worden door rotanreepen geregen en verbonden; door het stevig verband blijven de strooken op de goede plaats. De uiteinden zijn uitgesneden en vormen dunne, lange reepen. De rotanreepen dienen tevens als draagband.

Ook uit Flores, Ternate en de Aroe-eilanden komen schaam-schorten met losse reepen, die als de Philippijnsche kraag om den rotan-draagband omgevouwen zijn en los afhangen ⁸⁶⁾. Op de Mentawai-eilanden worden uitgerafelde pisangbladen aan een pisangvezel geregen en vormen van dezen schaamgordel wel de primitiefste gedaante ⁸⁷⁾.

Als versiering komen de hoofdbanden van Enggano van pandan- en pisangbladen ⁸⁸⁾, van Soembawa ⁸⁹⁾, Flores ⁹⁰⁾ en Sawoe ⁹¹⁾, simpele, smalle bladstrooken, die saamgeknoopt en soms met ingestoken vederen of kralen vermooid worden.

Uitvoeriger is de *toetoe* voor vrouwen der Mentawai-eilanden. De pandanbladen zijn met roode rotanvezels verbonden en vormen een driehoekige hoofdversiering met afhangende grassen, die men door het niet-bedekken van het hoofd kwalijk als hoofdedksel beschouwen kan ⁹²⁾.

Iets dergelijks heeft ook Sawoe gekend als *hēdi* of hoofdsieraad bij volksspelen. Het is driehoekig uit lontarbladen te zamen gesteld en wordt met een band uit hetzelfde materiaal om het hoofd gedragen ⁹³⁾. Van hetzelfde eiland komt een bijzonder toegesneden klapperblad als hoofdversiering voor den offeraar. Deze, meestal een oud familielid of een *leb* (inlandsch priester) steekt zijn hoofd door een gleuf in het blad ⁹⁴⁾.

Interessanter is van de Kei-eilanden de *hil-hil*. Het zijn smalle, lange lontarreepen, die in ronden vorm saamgewonden worden en door dwarsbanden vastgehouden. In het midden is een ronde opening gelaten en het geheel dient om het haar van jonge meisjes in een platte wrong te vormen. Het haar wordt door de opening getrokken en over het ronde toestel uitgespreid en dan hier en daar met losse haren bevestigd ⁹⁵⁾.

We vinden dus hier reeds de „Unterlage“, aan onze moderne dames lang niet onbekend, als primitief toiletmiddel even interessant als de indertijd van Nias ⁹⁶⁾ vermelde „Schnurrbartbinde“.

Ook bij het huisraad is het bladwerk te vinden. De reeds beschreven spijsdeksels en matten behooren daartoe. Ook een mat van *samit*-palmladen, die de Kajan's der Boven-Mahakam bij den maaltijd gebruiken om de spijzen op pisangbladeren of houten borden op te zetten ⁹⁷⁾.

Kleinere matjes van *samit*-palmladen dienen op Borneo om voorwerpen op te bergen, waarna de *samit* opgerold en met een sluitkoord vastgebonden wordt ⁹⁸⁾.

Matjes dienen als bekend als zit- of ligplaats voor de inlanders. Een uitzondering biedt Sawoe met het op Plaat I, fig. 16 afgebeelde zitkussen. Het bestaat uit breede lagen lontarblad, die bedekt worden door smalle reepen, straalvormig van het midden uit gewonden en in het midden vastgemaakt.

Bekend zijn ook de groote doozen van geregen bladwerk gemaakt, die op Bima en Soembawa ⁹⁹⁾, Zuid-Celebes ¹⁰⁰⁾, Noord-Celebes ¹⁰¹⁾, Ceram en Halmahera ¹⁰²⁾ voorkomen. Deze *tatoem-boe* ¹⁰³⁾ in langwerpig-vierkanten vorm is een doos met deksel,

geheel met bladwerk bekleed en in allerlei grootten voorkomend.

Ook heeft Noord-Celebes groote platte bakken van hetzelfde materiaal ¹⁰⁴).

De waaiers uit één stuk zijn reeds in het begin besproken en daarbij kunnen die gevoegd worden, die uit smalle stukjes besneden palmblad gemaakt zijn en bijv. in Flores voorkomen ¹⁰⁵). Ook de vlagvormige vuurwaaiers van Halmahera zijn soms van dit materiaal vervaardigd ¹⁰⁶).

Aldus dient het bladwerk voor allerlei doeleinden. Men vindt er zelfs de wonderlijkste dingen onder, bijv. de sigaretten van Soembawa ¹⁰⁷) en de Kei-eilanden ¹⁰⁸), opgerold palmblad, waarin tabak. Over deze meldt Rumphius ¹⁰⁹): „Tot de Tabak-Bonkossen neemt de bladen niet groen, maar dompeltse eerst in heet water, droogtze in de Zon, en liktse als dan met een gladde steen op een heetgemaakte pot uitgebreid, zoo werdenze schoon wit en effen. Men gevoeld'er in 't zuigen een kleene scherpigheid van, dog de liefhebbers van 't rooken zeggen dat dit een goede eygenschap zij om de sterkte van den gekerfden Tabak zoo zeer niet te gevoelen”.

De gevlochten messcheeden, die hier en daar voorkomen, vinden weer een prototype in de messcheeden van Tamba (N.-Guinea), die uit omgevouwen kolibladereen bestaan ¹¹⁰).

Zelfs een zonderling schild of *sami* bestaat er van Sawoe, dat op Plaat IX afgebeeld is. Het bestaat uit een geheel palmblad, welks bladen gereept en op bepaalde plaatsen vastgebonden zijn. Door het heen en weer wuiven met dezen tak weerde men de pijlen af.

Het is een natuurlijk feit, dat dit materiaal van oude tijden ook bij offeranden gebruikt wordt, al mag daarbij niet vergeten worden, dat ook de weinige kosten daarbij een rol spelen.

Zoo is er in het Rotterdamsch Museum van de Kei-eilanden een merkwaardig offerstelletje, een geheel palmblad, waarin bovenaan een peperhuisvormig zakje van hetzelfde materiaal bevestigd is. In dit zakje wordt de offerande gelegd, hier een stukje visch. De bijbehorende stokjes met droge, opgevouwen bladen zijn ook offeranden. In de blaadjes ligt nl. goud, d.w.z. de offerande Kei-bewoner strijkt met een stukje inlandsch goud over het blaadje of doet alsof hij wat afraspt. De geesten laten zich dus wel bedotten en terecht wordt in de Rotterdamsche inventarisstukken

opgemerkt, dat geen Keiees van dit soort offeren arm zal worden ¹¹¹). De inzender voegt er nog bij: „Als wij zeggen, dat hun offers zoo minderwaardige artikelen zijn, zeggen de Keieezen ons, dat zulks niets afdoet aan de innerlijke waarde der offers, daar de *sëlan* of bij grootere offers de *mitoe* of *doead* of *hoekeem* er slechts het inwendige van opneemt.”

Een tweede offerstelletje is er ook, doch nu zijn er onderaan twee halve jonge klappers bevestigd, welke over het lot geraadpleegd kunnen worden. Vallen de beide helften bol of hol, zoo is het lot ongunstig; valt een bol bij het schudden, zoo is het gunstig. Gewoonlijk wordt zoo lang geprobeerd, totdat het gewenschte resultaat verkregen is. Dit heet evenals het vorige *saab-saab*-offer ¹¹²). Hierbij behoort het reeds genoemde hoofddeksel ²⁴).

Jakobsen beeldt uit Flores een gevouwen pop uit lontarbladen af als offergave aan de geesten ¹¹⁷). Interessant, omdat dit ook op Bali voorkomt! Nieuwenkamp beeldt uit palmbiad gesneden menschenfiguren af, en in het Leidsch Museum is uit Lombok een sieraad (*lamak*) van geregen bladwerk met uitgeknipt papier, dat o. a. een kind moet voorstellen. Verder een lampvormig sieraad van gesneden lontarblad, waarvan het middenstuk in den vorm van een mensch uitgesneden is ¹¹⁴).

In Rotterdam is er een primitief bakje uit een lontarblad gemaakt, de opstaande randen met stokjes vastgestoken. Dit dient als rijstbordje *ajepër* bij lijkverbrandingsfeesten en in huistempeltjes om den goden spijzen aan te bieden ¹¹⁶).

Dan vermeldt Dr. Czurda uit Zuid-Celebes een te zamen gevouwen lontarblad *sinto*, dat saamgeknoot wordt. Het wordt door de *bissoe's* bij ziekten gebruikt, waarbij het onder bijbehorend gezang uit elkaar gehaald wordt en weer vastgemaakt ¹¹⁶).

Tot slot zij nog gewezen op de boeken uit lontarblad gemaakt van Java en Bali, langwerpige bladen, waarin het schrift met een scherpe stift wordt ingekrast, met koordjes te zamen geregen en met houten dekplaten beschermd.

II.

DE VERSIERING VAN HET BLADWERK.

Uit het voorgaande Hoofdstuk is overtuigend gebleken, dat er alleszins reden is in het bladmateriaal een der oermaterialen te zien, dat nevens het boomschors in sommige behoeften van den primitieven mensch heeft voorzien.

Terwijl het gebruik van boomschors zich hoofdzakelijk tot de kleding bepaalde, kon het bladmateriaal in uitgebreideren zin toepassing vinden.

Het diende voor kleding in den vorm van schaamschorten en kapmantels, als lichaamsbeschutting in den vorm van hoofddeksels en regenmatten en zelfs simpele lichaamsversiering als hoofdbanden werd van deze bladstrooken gemaakt.

In de woning zijn slaap- en ligmatten te vinden, waaiers, wateremmers en allerlei kleederdoozen, spijsdeksels, zelfs muziek-instrumenten.

Op reis biedt de groote mat als dak beschutting tegen den regen, het groote zeil voert de prauw over de golven.

Dit oermateriaal blijkt niet minder belangrijk te zijn dan het bamboe, in het Tweede Bulletin behandeld, want al is er veel verdwenen, er is genoeg overgebleven om aanwijzingen in die richting te doen.

En dat er nog zooveel bewaard gebleven is, moet ons feitelijk met verbazing vervullen. Het vlechten en het weven, twee latere en meer volkomen technieken, de vezel- en katoenbereiding zijn factoren, die wel eens al het oude hadden kunnen opruimen. Indien het, ook in latere tijden, zijn voordeelen niet had behouden!

De overvloedig aanwezige grondstof, de eenvoudige materiaalbereiding en bewerking, ze waren oorzaak, dat het geregen bladwerk als bij de vervaardiging van hoofddeksels in algemeen gebruik bleef, voor andere voorwerpen slechts langzaam verdrongen kon worden. Niet onmogelijk zelfs is het, dat eerst de invoer

van het Europeesch katoentje in onze jaren het bladwerk in menig opzicht heeft doen verdwijnen.

Want het bereiden van vezel- of katoendraad, het weven op het inlandsche toestel vereischt zooveel tijd, dat het vrij duidelijk is, dat men liever vlakken uit geregen bladstrooken op snelle en eenvoudige wijze samenstelde, dan weken aan een betrekkelijk klein weefsel te offeren. Alleen daar, waar geschikt bladmateriaal ontbrak, en waar men als in de woningen der hoofden en voornamen meer tijd ter beschikking had en tevens meer behoefte aan verfijnde kleedingstukken en voorwerpen, daar kon vooral het weefsel in volle waarde optreden.

Zoo zou het dan ook te verklaren zijn, dat men in onze Nederlandsche musea nog zooveel overblijfselen van deze antikwiteit vindt, iets, dat bij vroeger verdwijnen vrijwel onmogelijk is. Want men vergete niet, dat dit vrij veelvuldig voorkomen een merkwaardig feit is. In het algemeen wordt slechts dat voor verzamelingen bijeengegaad, wat door beschrijving in de wetenschappelijke wereld de aandacht getrokken heeft of door overvloed gemakkelijk te verkrijgen is.

Bewerkt of beschreven is dit geregen bladmateriaal bijna niet. Het is meestal terloops opgemerkt, eventjes beschreven. Het feit, dat men hier met oermateriaal en met oertechniek te doen heeft, is steeds over het hoofd gezien.

Dat het niettegenstaande dit vergeten in onze musea aan te treffen is en in zoo voldoende hoeveelheid, dat men een overzicht van het gebruik te zamen kan stellen, geeft aanleiding tot het vermoeden, dat het in enkele streken meer aangetroffen is dan de koloniale literatuur zou doen vermoeden, al zal het katoentje spoedig de laatste overblijfselen dezer primitieve kleeding opruimen.

Het is tevens opmerkelijk, dat dit blad-materiaal, afgezien van de hoofddeksels, het meest voorkomt in het Oostelijk deel van den Archipel, dat in beschaving tegenover het Westelijke merkbaar achterstaat. Ook weer een aanwijzing, dat het tot den oertijd van den inlander behoort, met recht en reden een antikwiteit genoemd mag worden.

Dit feit is van groot belang en wordt bevestigd door het vinden van verscheidene versieringstechnieken, die zich op dit materiaal in den loop der tijden ontwikkeld hebben. En zoo wij enkele

dier technieken op andere grondstoffen van latere tijden terugvinden, dan zou tevens blijken, dat dit simpele bladmateriaal in artistiek opzicht een zekere rol gespeeld heeft, die tot nog toe vrijwel over het hoofd gezien is.

Dat juist het bladmateriaal tot het ontstaan dier siertechnieken aanleiding heeft gegeven, laat zich gereedelijk verklaren.

De meer dan eenvoudige bereiding en samenstelling van het geregen bladwerk, het simpele, weinig zeggend karakter van het materiaal waren oorzaak, dat men naar versiering ging zoeken.

De schoonheidszin, die elk inlandsch volk aangeboren blijkt te zijn, was oorzaak, dat men deze bleek-gele grondstof, eentonig van kleur, vervelend op den duur, ging versieren, verfraaien. Bij stoffen, die op zichzelf schoonheidswaarde hebben, zou men dat niet gedaan hebben. Prachtig gevlamde houtsoorten, zooals voor de scheeden van krissen gebruikt worden, worden zelden of nooit door snijwerk versierd, wel het simpel geel hout, waarvan de Atjeh'sche *reuntjong's* vervaardigd zijn. Buiten den Indischen Archipel vindt men nu hetzelfde verschijnsel bij mooie marmersoorten en edele steenen; men is er zelden toe gekomen, mooi gevlamd marmer te gaan versieren of in edele steenen ornamentjes te graveeren.

Bij sober, eenkleurig vlechtwerk biedt de wisseling der vlechtslagen een zekere „Belebung der Fläche”, een waarneming, die ook voor grof weefsel geldt. Bij de vlakke strooken bladwerk, onzichtbaar verbonden, viel zelfs dit technisch moment weg.

Dat er bij dit bladwerk verschillende technieken konden ontstaan, vindt een verklaring in de snelle samenstelling der voorwerpen. Had deze of de voorbereiding van het materiaal zelf langen tijd gekost, men zou er minder toe gekomen zijn, zooveel tijd aan de versiering te wijden.

Bij dit bladwerk kon men meer dan bij elk ander materiaal tijd aan versiering wijden en door het armoedig uitzien was men er zelfs toe genoodzaakt, middelen ter verfraaiing te zoeken. Versiering was voor elk volk, dat boven het dierlijke standpunt gekomen was, een eisch der noodzakelijkheid, waartoe bijzondere eigenschappen van dit bladmateriaal aanleiding gaven en dwongen.

Het beste bewijs daarvoor is wel, dat het meerendeel der voorwerpen van bladwerk *versierd* zijn. Alleen de waterremmers,

onaanzienlijke gebruiksvoorwerpen, die zich door den vorm, evenals het Rotineesche muziekinstrument, weinig tot versiering leenden, maken met weinig andere voorwerpen een uitzondering. Snel in elkaar gezette matten bijv. verkeerden in hetzelfde geval.

Maar toch moet men in deze uitzonderingsgevallen opmerken, dat deze waterremmers door hun eigenaardige samenstelling weer een bijzondere bekoring, een niet te miskennen schoonheidswaarde hebben, die versiering overbodig maakte, iets, dat het niet versieren van het reeds genoemde muziekinstrument tevens voldoende verklaart.

Zelfs de zoo uiterst primitieve schaamgordels vertoonen door het uitsnijden der bladpunten een zekere decoratie en op de talloze matten, hoeden en doozen verbaast ons de kleurige versiering, die zelden ontbreekt. Ook uitvoerige patronen zijn hier te vinden, soms schitterende proeven van kleur en ornament, die het voorafgegaane overtuigend bevestigen. Op dit primitieve materiaal heeft zich een sierkunst ontwikkeld, uit en door het materiaal voortgekomen, die — en dat is het belangrijkste — op de later volgende technieken en materialen vruchtdragend heeft ingewerkt.

Onder deze siertechnieken is het verven wel de eerste geweest, tevens een, die van verstrekkend belang voor volgende geweest is, ja, zelfs een, zonder welke het meerendeel der volgende zich niet had kunnen ontwikkelen.

Oorspronkelijk behoeft het verven van bladstrooken niet als versiering gedacht te zijn. Door het opbrengen eener kleurlaag worden de poriën van het bladmateriaal gesloten en geverfde strooken nemen daardoor minder vuil aan, verbergen ook het vuil worden beter dan ongeverfde.

Door deze overwegingen is het gemakkelijk te verklaren, dat reeds dit primitieve bladmateriaal een klein aantal kleuren vertoont, die met voorliefde toegepast worden.

Voor rood, dat al bijzonder algemeen voorkomt, wordt voor palm- en pandanmateriaal allereerst de *kasoemba kelling* gebruikt, waarvan de verfstof gemakkelijk te bereiden is. De kleurstof bevindt zich nl. in een dunne laag rondom de zaden der op *ramboetan's* gelijkende vruchten en men scheidt de kleurstof af door de zaden in water om te roeren, op een zeef te brengen en het bezinksel te drogen. Ook de *mengkoe doe* vermengd met sirihekalk is een eenvoudig kleurmiddel.

Voor geel, dat eveneens veel voorkomt, wordt o.a. het *koenir-sap* gebruikt, zwart door modderbaden en bestrijken met kleurstoffen, die voor of na het verven door het modderbad worden vastgehouden, groen en blauw door indigo-bladen met kalk, paars door samenvoeging van rood-blauw ¹¹⁷).

Uitvoeriger op deze verfstoffen in te gaan is niet mogelijk, omdat gegevens ontbreken. De hierbovengenoemde dienen om palmen en pandanbladeren voor vlechtwerk te verven en de technische toepassing moet voor ons materiaal van anderen aard geweest zijn.

Bij het verven van vlechtreepen wordt herhaaldelijk gesproken van *koken in de verfstof*, dat is dus een reeds ontwikkelde toepassing, die voor dit oermateriaal niet in aanmerking kan komen.

De voorwerpen bevestigen dit van zelf. De bladstrooken zijn slechts aan de buitenzijde geverfd. Van indompelen is dus geen sprake, nog veel minder van koken. De breede strooken zouden tijdens het laatste proces wellicht den vereischten, vlakken vorm verloren hebben en door den bizonderen aard van het bladwerk was het verven aan beide zijden volmaakt overbodig.

Bij de hoofddeksels is slechts de buitenzijde der bladreepen zichtbaar; bij het matwerk is reeds beschreven, hoe door de techniek de dubbele mat ontstond, waarvan alleen de beide buitenzijden gekleurd behoeften te worden.

De zeer enkele voorwerpen, waarvan ook de achterzijde van het materiaal zichtbaar was, bijv. het afgebeelde schaamischort en de uitgesneden Rotineesche hoed, zijn in natuurkleur, ongeverfd.

Er was dus geheel geen behoefte om aan een ingewikkelder verfprocédé te denken. Met eenvoudig *opsmeren* der kleurstof kon men gereedelijk volstaan en het materiaal werkte daartoe mede. De gedroogde bladstrooken, die niet als bamboe en rotan een groote hoeveelheid kiezelzuur bevatten, nemen gretig de verfstof op en juist daardoor kan zich hierbij een zeer uitvoerig gebruik van geverfd materiaal ontwikkelen. Bij mindere geschiktheid zou dit onmogelijk geweest zijn, ten minste voor primitieve volken.

Men vond in de natuur gemakkelijk te bereiden verfstoffen en een materiaal, dat gretig die verfstoffen inzoog. Aan waschechtheid — dit moeilijke punt — behoefde niet gedacht te worden en zoo de kleurstof niet afgaf en tegen het licht bestand was, waren alle vereischten vervuld.

Onder die omstandigheden wordt het duidelijk, waarom die vele voorwerpen van palmbiad, ondanks hun primitieven aard, veelvuldig toepassing van kleuren vertoonen.

De eerste belangrijke toepassing van kleuren komt uit de samenstelling der voorwerpen voort.

Voor het vervaardigen van matten gebruikte men blanke strooken en voegde gekleurde er tusschen. Of wel, men nam beurtelings roode en gele strooken en daar de bladreepen, voor matten gebruikt, zeer breed zijn, verkreeg men gele en roode banen.

Bij enkele voorwerpen, als matten vervaardigd, o.a. op Nieuw-Guinea, beperkte men zich niet tot het naast elkaar rijgen van verschillend gekleurde strooken, men ging verder en wisselde de richting der bladreepen aangenaam af door hier en daar een nieuwe laag in schuine richting over de andere heen te leggen (zie Plaat X), iets, dat vooral bij regen- en kapmantels voorkomt.

De wisseling van verschillend geverfde strooken komt voorts bij doozen voor en bereikt een waarlijk artistieke hoogte bij de hoofddeksels.

Door de eigenaardige indeeling van sommige *toedoeng's* (men zie Plaat I, fig. 5) ontstaat reeds door de telkens wisselende richting der reepen-groepen een zekere versiering, die men door de kleuren der strooken nog versterken kan.

Op dit beginsel is doorgewerkt en op alleraardigste wijze. Op het fond van strooken zijn weer andere bevestigd, die telkens omgevouwen worden en als kleurige driekantjes verschijnen. De Javaansche *toedoeng* van Plaat XI biedt hiervan een prachtig voorbeeld, hoe deze techniek zich ontwikkeld heeft, hoe op het simpel bevestigen der bladreepen, het verven en omvouden der reepen als sierkunstige verschijning volgt, uit en door het materiaal en de techniek ontstaan.

De Dajak's, vooral die in Centraal-Borneo, gaan nog verder. Op den Javaanschen hoed blijft de oorspronkelijke indeeling overheerschen, de driehoekige versiering sluit zich getrouw daarbij aan.

Maar de Dajak's blijven hun goede faam in sierkunstig opzicht getrouw door zich boven de technische indeeling te verheffen, iets, dat bij alle hoogtepunten eener techniek op te merken valt.

Op den mooien hoed, op Plaat XII afgebeeld, is weliswaar aan den rand de traditioneele loop der bladstrooken zichtbaar, maar daarop zijn verschillend gekleurde reepen in driehoeksvorm

bevestigd, terwijl beschilderde strooken straalvormig over deze heenloopen, de uiteinden bedekken.

Een mooi staal dezer oeroude bladkunst biedt deze hoed. Hij vertoont tevens, hoe op ongezochte wijze, door een technische toepassing en het gedwongen bewerken van een cirkelvorm een zeker geometrisch geheel ontstaat, een groote, zuiver gevormde ster, uit en door de techniek geboren.

Maar hoe merkwaardig ook, moest deze siervorm zich uitsluitend tot bladwerk beperken, had niet als de volgende, verstrekkenden invloed op andere materialen en technieken. Alleen het omvouwen komt hierbij nog eens ter sprake.

Want door het gedwongen opstrijken van verfstof, waartoe het eigenaardige materiaal en zijn toepassing noodzaakte, ontstond vanzelf een aanvankelijk onbeholpen beschildering, die zich langzamerhand ontwikkelde. Ik aarzel niet, dit beschilderen met de genoemde verf wijze in verband te brengen. Zoo men als bij textiele stoffen in de kuip geverfd had, zou dat onmogelijk geweest zijn. Hier bij het bedekken met kleurstof moet een soort penseel, zij het een zeer grof, gebruikt zijn. Men kan het duidelijk zien aan een oude mand uit de Minahasa, en een dito mat uit Halmahera in het Rotterdamsch Museum ¹¹⁸). De doos is rood geverfd en op den blank gebleven hals of verzet is een nuchtere versiering met eenige penseelsmeren aangebracht. Evenzoo op de mat uit Tobelo; enkele strooken zijn zorgvuldig geverfd en op andere wat penseelstreken aangebracht.

Dit is beginwerk of arbeid van onge oefenden, want bijv. op Borneo vindt men menig hoofddeksel met zeer verzorgd ornament.

Ook de lange strooken op Plaat XII vertoonen een vrij zorgvuldig geschilderd ornament.

Jasper beeldt in zijn vlechtwerk-monographie op blz. 197 een beschilderd exemplaar uit Riouw, op blz. 199 een uit Kamparkiri af, die waarlijk belangstelling moeten wekken. Deze hoeden zijn uit 6 en uit 4 stukken bamboe-bast te zamen gesteld en op de ietwat ruwe bedekking is een prachtig ornament uitgevoerd; jammer genoeg kan ik om het aantal afbeeldingen niet te groot te maken, deze niet overnemen.

Zoo ontstaat dus naast het verven van bladmateriaal een ornamentaal schilderwerk, dat hoogstwaarschijnlijk ook op de kleedingstukken van boomschors, het even oude materiaal, toe-

passing gevonden heeft. Immers deze *foeja*-beschildering was tot nog toe raadselachtig, omdat het *foeja* of in bruine natuurkleur of gebleekt gebruikt wordt en slechts op een klein deel der voorwerpen een geverfd fond vertoont. Ook is dit vezelige materiaal moeilijk te beschilderen en daarom is het gewaagd aan te nemen, dat het op deze stof ontstaan zou zijn. Het lijkt waarschijnlijker, dat men de beschildering van het bladwerk overgebracht heeft op het boomschors, vooral omdat beide materialen in dezelfde streken gebruikt zijn.

Het bestudeeren van nieuw materiaal brengt steeds verrassingen met zich. Zoo ook hier!

Dit penseelwerk voerde o. a. op Halmahera tot een voor Indië nog onbekende verftechniek, het sprenkelen, bij ververs en boekbinders welbekend.

De laatsten bedekten — tenminste in den ouden tijd — de boeksnede onregelmatig met rijstkorrels, hoekige stukjes papier of afgeschaafd krijt. Hierop werd verf gesprekeld en nadat dit gedroogd was, kon men de voorloopige bedekking verwijderen. Witte vlekjes waren op de boeksnede dus aangebracht tegen een gespikkeld fond.

Op Halmahera komt een analoge techniek voor. Bijv. op een mat uit Tobelo zijn grove spiralen op dezelfde wijze aangebracht ¹¹⁹⁾.

Op een tweede mat en een vuurwaaier uit dezelfde streek is dezelfde techniek in toepassing gebracht ¹²⁰⁾.

Dit is, behoef ik het te zeggen, een uitsparingstechniek! Hetzelfde principe wordt bij het ikatten en batikken, bij *plangi*- en *këmbangan*-doeken in toepassing gebracht. Alleen is hier door den aard der textiele stof een vastere bedekking tegen het aannemen der verfstof noodig geworden; met wasbedekking of omsnoering werden bepaalde plaatsen gereserveerd.

Dit is bij het eenvoudig sprenkelwerk overbodig, het is voldoende op het bladwerk de een of andere stof in een bepaalden vorm te leggen en hierop verfstof met een penseel te sprenkelen.

Elders gelukte het mij nog niet sporen van deze eigenaardige techniek te vinden. Niet onmogelijk is het echter, dat ze weinig navolging gevonden heeft, want veel moois toonen de voorwerpen uit Halmahera niet. Ze zijn alleen belangrijk om de nieuwe aanwijzing, hoe op dit oermateriaal verschillende technieken konden ontstaan.

Van veel meer belang is de volgende uitsparingstechniek, wier aanvang eveneens met het bladwerk begint.

In April van dit jaar vond ik in het Leidsch Museum de op Plaat IV afgebeelde hoeden van de Philippijnen, uit een enkel stuk palmbast gemaakt. Aan de voor- en achterzijde zijn ze ingesneden en deze deelen onder het overige blad geschoven en vastgemaakt, waardoor een bolle, langwerpige vorm ontstaan is.

Op deze is een uitvoerige teekening aangebracht door een staafje in gesmolten donkere was te doopen en hiermede te teekenen.

Dit was een interessante vondst, omdat in Britsch-Indië met een stift en was gebatikt wordt, iets, dat ook op Java het geval moet geweest zijn ¹²¹⁾.

Het blijven der uitsparingsstof vinden we verder bij de bekende Afridi-doecken, waar de versiering met ingedikte olie opgebracht wordt en dan met fijngewreven mica bestrooid.

Maar op deze Philippijnsche hoeden is duidelijk wasgebruik als positieve versiering. En dit is dubbel belangrijk, omdat Dr. H. H. Juynboll in den eersten Leidschen Catalogus een wasgebruik in negatieven zin uit Borneo mededeelt (blz. 120). Op wandelstokken wordt de opperhuid met was bestreken en daarin figuren gekrast. Deze openingen worden met een scherp vócht gevuld en het geheel gedroogd. Na het wegnemen der was is de bewerking afgeloopen. Een zuiver ets-procédé dus, dat echter door het wasgebruik ook voor ons onderwerp van belang wordt.

Op de Philippijnen is het eerste stadium aanwezig, de positieve wasversiering en daarop moet het tweede volgen, het verven en de wasverwijdering.

En dit blijkt op het bladmateriaal algemeen in het oostelijk deel van den Archipel voor te komen.

Vroeger meende men, dat dit uitgespaarde werk door het omwinden verkregen moest zijn, maar bij nader onderzoek bleek dit onjuist. Deze meestal geometrische vierkantsindeelingen kunnen niet door omwinding verkregen worden, omdat de bladstrooken bij het omwinden zouden oprollen.

In het Leidsche Museum vond ik het eerst op doozen uit Celebes eigenaardige streepjes op gekleurd blad, die mij onmiddellijk aan wasgebruik deden denken. Een wasstreep heeft typische contouren en de glans van het palmblad wees er op, dat men de was door eenvoudig afwrijven verwijderd had.

In het Rotterdamsch Museum werd deze vondst door een aantal oude exemplaren bevestigd.

Dit bleek het lang gezochte *oertype van het batikken* te zijn. Al zou men nimmer in die richting gezocht hebben, toch blijkt bij nadere overweging, dat het bladwerk uitgezocht materiaal voor deze wasversiering is. Bij textiele stoffen speelt de wasverwijdering een lastige rol, vooral omdat de niet zeer sterke verfstoffen, in kouden toestand aangebracht, geen langdurig koken verdragen.

Maar bij palmblad vervalt dit bezwaar geheel en al, het afwrijven van de was is zelfs een voordeel voor het materiaal, het geverfde deel verkrijgt een zekeren glans, die de kleuren dieper en warmer doet zijn.

Ook het reeds vermelde verven aan één zijde past voortreffelijk bij het wasgebruik. Men heeft niet als bij stoffen met een keerzijde te maken en behoeft niet als op Java den tijdroovenden arbeid op de verkeerde zijde te herhalen.

Op Plaat X is op den kapmantel van Nieuw-Guinea de meest gebruikelijke toepassing te zien. De te batikken strooken worden herhaaldelijk gevouwen en in de zoo gevormde vakjes wordt een eenvoudige versiering met was aangebracht, die dan geverfd wordt en van was gezuiverd. Daarna worden deze gebatikte strooken, precies als de vroeger genoemde gekleurde strooken tusschen blanke bevestigd.

Zooals op de afbeelding te zien is vormen de gebatikte strooken meestal een afsluiting. Bij een toegevouwen pronkmat van Halmahera in mijn bezit zijn de bladen uit gele en roode strooken saamgesteld, terwijl de scharnieren uit batikstrooken bestaan.

Dit batikken komt niet alleen op matten voor, ook op doozen, meestal in het midden tusschen de uitgesneden figuren en op hoeden en vuurwaaiers.

Het blijkt zeer verbreid te zijn, want het komt voor op voorwerpen uit Sangir ¹²³⁾, Gorontalo ¹²⁵⁾ Minahasa ¹²⁴⁾, Ternate en Tidore ¹²⁶⁾, Ambon ¹²⁸⁾, Halmahera ¹²⁷⁾ en Nieuw-Guinea ¹²⁸⁾, een lijn dus, die vrijwel Nieuw-Guinea met de Philippijnen verbindt.

Op de reeds genoemde pronkmat in mijn bezit is het vlechtwerk op de voorzijde met breede gebatikte strooken in paarse kleuren omringd. Het batikwerk bestaat uit dwarslopende strooken, blank en gekleurd. In het blanke deel blijkt de waslaag niet dik

genoeg geweest te zijn, want hier vertoont zich het typisch doorslaan der kleur. In de opengebleven paarse vakken zijn naar binnen loopend kleine streepjes met was aangebracht, een versiering, die evenals de schuine richting ook op Nieuw-Guinea veelvuldig voorkomt. Men vindt hier reeds de voorliefde voor schuine banden, die ook voor de Javaansche batikkunst bij de *parang*- en de *oedan riris*-patronen kenteekenend zijn (zie Plaat XIII). Plaat XIV toont de merkwaardigste vondsten op dit gebied. Fig. 1, een hoed uit de Minahasa is geheel uit gebatikte strooken te zamen gesteld en fig. 2 toont een rijper voortbrengsel der batiktechniek.

Deze hoogst merkwaardige hoed is *na* het samenrijgen gebatikt en met een vrij uitvoerig ornament versierd.

De contouren van het ornament zijn typisch voor batik gevormd. Geheel en al, vooral met een stokje, beheerscht men den wasloop niet, eenigszins onregelmatige lijnen ontstaan en waar de waslijnen te zeer bijeenkomen, vloeien zij te zamen, iets dat bij verdikte olie of *ketanpap* niet mogelijk is. Dat is iets, dat uitsluitend bij gesmolten teekenstof voorkomt, in dit geval was, en onder het piiltje aan de rechterzijde van fig. 2 is een blaadje van het rechterbloempje van het centrum afgescheiden door het genoemde samenvloeien van de was.

Ook de diepe kleur, die bij batik ruimer opgedragen kan worden dan bij teekenwerk, bewijst mede, dat wij hier een overblijfsel der oude, reeds ontwikkelde batiktechniek op bladmateriaal voor ons hebben.

Het lage inventarisnummer van dit Rotterdamsche exemplaar wijst op een hoogen ouderdom, op een behooren tot de oudste collecties.

De aanwezigheid van dit enkele exemplaar in ons tweede museum van Nederland is dus een buitengewoon geluk, want uit het nimmer vermelden dezer batiktechniek in het Oosten van den Indischen Archipel kan men gevoeglijk opmaken, dat ze geheel verdwenen is, wellicht in een uithoek voortleeft.

Minder belangrijk, maar toch interessant is, dat ook op bladhoeden het drukken met verf voorkomt, n.l. op de *tangoi lam-bagan* van Borneo. Met houten stempels, waarin figuren uingesneden zijn en die met verf bestreken worden, drukt men figuren af. Ook op spijsdeksels van hetzelfde eiland komt dit drukken

voor, een aanwijzing wellicht, dat het hoofdzakelijk op blad-materiaal is toegepast ¹²⁹⁾. Bijv. op gevlochten hoeden zou deze stempeldruk niet gelukt zijn.

Naast deze technieken, die alle uit het werken met kleur voortgekomen zijn, is er een, die slechts indirect daarmee verband houdt. Dat is het snijden in palm- of pandanblad!

Het materiaal geeft daartoe gereede aanleiding. 't Laat zich gemakkelijk bewerken, is minder weerbarstig dan het harde bamboe en zachter dan hout.

En zoo is men er toe gekomen, het bladwerk, vooral op Halmahera, door snijwerk te versieren. Dit snijwerk moet in verband staan met het verven van het bladmateriaal, want ongeverfd blad met uitgesneden versiering zou weinig opvallen.

Alleen voor een enkelen hoed, zooals het op Plaat V, fig. 1 afgebeelde hoofddekseel van Roti, kan men ongeverfd materiaal gebruiken. Op eigenaardige wijze is deze hoed versierd. De natuurlijke bladreepen van de twee stukken palmbiad zijn in den cirkelrand aan een hoepel bevestigd.

Daarna zijn deze losgesneden en worden naar boven gewend door een tweetal hoepels. In deze reepen is een fijn ornament uitgesneden. Ook de top van den hoed is met uitgesneden palmbiad versierd.

Doch op den hoed uit Ternate, op dezelfde Plaat als fig. 2 te vinden, is de binnenzijde rijkelijk versierd met een uitgesneden ornament, dat sterk aan het Dajak'sche herinnert.

Dit snijwerk zou zijn dekoratieve werking voor het grootste deel verliezen, indien het in en op natuurkleur aangebracht was. Nu echter op het donkerrood geverfde blad komt het scherp uit tegen de ongeverfde onderlaag.

Op de pronkmatten van Halmahera (zie Plaat XV) wordt het snijden met bijzondere voorliefde toegepast. In het midden — ook bij de toegevouwen slaapmatten — een zeer fijn vlechtwerk, dat omringd wordt door breede pandanstrooken. Dikwijls zijn, zooals op de afgebeelde mat, de staande banden aan de beide, lange randen begrensd door gebatikte strooken. In het midden komen enkele figuren te voorschijn, die uitgesneden zijn en met mica onderlegd.

Dit snijden in bladmateriaal gaf tevens aanleiding tot een techniek, die van grooter, uitgebreider belang is geworden.

Allereerst zij opgemerkt, dat in dit oostelijk deel van den Archipel, dat waarlijk niet onder het meest hoogstaande gerekend kan worden, het vlechtwerk tot het fijnste en mooiste in Indië behoort.

Wanneer men nagaat, waar het allerfijnste vlechtwerk in den Archipel gemaakt wordt, dan vindt men Borneo, Celebes, Molukken, Sangir-eilanden, kleine Soenda-eilanden en Nieuw-Guinea, en dat zijn tevens de streken, waar men het allermeest bladwerk in gebruik vindt.

Aldus komt men ertoe, beide, vlechtwerk en bladwerk, met elkaar in verband te brengen. Die poging lijkt gewaagd, is het echter niet!

Vlechtwerk lijkt ons zoo bekend en vertrouwd na de vele beschrijvingen, die aan deze Indische kunst zijn gewijd, dat men geheel vergeet, hoe moeilijk deze techniek is, wanneer men nimmer iets van vlechten gezien heeft. Geef iemand een aantal vlechtreepen in de handen en hij zal er niets mee kunnen beginnen!

Vandaar, dat men op de Fröbelscholen het onderwijs in het vlechten begint met het bewerken van matjes, dat zijn stukken papier, in fijne reepen verdeeld, die aan de zijden niet doorgesneden zijn. Daarin, in deze schering wordt de inslagdraad gevlochten.

Het ligt voor de hand, dat dit ook bij de groote „kinderen”, de natuurvölker, het geval moet zijn geweest en waarlijk, als men matten van Nieuw-Guinea of Halmahera ter hand neemt, bemerkt men, dat soms in de pandanreepen een aantal sneden aangebracht zijn, waarin met een inslagdraad gevlochten is. Men heeft hier als in een matje gevlochten!

Op plaat VI, de schitterende slaapmat voor jonggehuwden van Noord-N.-Guinea is dit duidelijk te zien. Het geheel toont overtuigend, welk fraai werk deze Papoea's kunnen maken. Allerlei technieken zijn erop toegepast. De strooken, aan de rechterzijde met een X gekenmerkt, zijn gebatikt. Op de plaatsen, waar een — staat, is een driehoekig randje van natuurkleurig palmblad uitgesneden en opgenaaid (applikatie-werk). Op de breede strooken met een * gemerkt, is het partieële vlechtwerk aangebracht, het matjes-vlechtwerk, dat men in de tweede strook van boven af gerekend zeer duidelijk als zoodanig kan herkennen. Onderaan komen een rand en hoeken van uiterst mooi *trawang* of open vlechtwerk, dat waarlijk niet voor dat van Sumatra onderdoet.

Als geheel een schitterend staaltje van sierkunst, dat men geheel niet van deze Melanesiërs zou verwachten. Het is ook in de kleurige samenstelling bijzonder gelukkig en naast de in rood gebatikte strooken komt het matjesvlechtwerk met verschillend gekleurde inslagdraden.

Dit matjesvlechtwerk staat in onmiddellijk verband met het snijden. Voor het gewoon vlechtwerk reept men met simpele maar vernuftig bedachte toestelletjes de strooken van het vlechtmateriaal in fijne draden, die dan door de vlechtster achtereenvolgens saamgevoegd moeten worden.

Hier echter worden in het blad een aantal parallel loopende sneden aangebracht, die slechts een gedeelte doorsnijden en toch een vast verband, een schering vormen, wat het vlechten ongemeen moet vergemakkelijken.

Merkwaardig is nu, dat zelfs bij het weven deze oeroude matjes nog in gebruik zijn. De *sansahè's*, de voorbeelden voor de Sangireesche weefsters, zijn niets anders dan stukjes lontarblad, aan boven- en onderzijde door een staafje bijeengehouden, partiëel doorsneden en als een matje gevlochten¹³⁰). Ook in Loeang heeft Jakobsen (blz. 132) zulke matjes gevonden, die zich nu in het Berlijnsch Museum voor Volkenkunde bevinden en waarvan een als tekstfiguur op blz. 42 afgebeeld is.

Het ligt voor de hand, dat het matjesvlechtwerk niet alleen op gedeeltelijk gevlochten bladstrooken toegepast wordt. Op mandjes van Timor, in mijn bezit, zijn de staande wanden met uiterst fijn vlechtwerk van lontarblad bedekt. Wanneer men de opgenaaide bladranden oplicht, bemerkt men, dat ook hier een schering is van breede en korte strooken palmblad en bijna tot den rand doorsneden. Om dit te bedekken zijn dan ook de donkere bladranden opgenaaid.

Hetzelfde is ook het geval bij de opgevouwen slaapmat van Halmahera, in mijn bezit. De opgenaaide randen wijzen reeds, dat er iets in het vlechtwerk bedekt moet worden en als men deze oplicht, ontdekt men weer de als matjes behandelde pandanstrooken.

Bij de lange en groote pronkmatten heeft men een andere toepassing aangewend. De pandanbladen zijn fijn gereept en deze zijn tusschen een dubbelgevouwen strook blad vastgeregen, zoodat op deze wijze een schering verkregen wordt¹³¹).

Een voortgaan op het oude matjeswerk geeft een toestel (*pamè-dangan*) voor het vlechtweven van fijn gepatroneerde stukjes voor hoeden en spijsdeksels uit Laboeanroekoe te zien, door Jasper, I (blz. 198) afgebeeld. De reepen zijn om een raam gespannen en kunnen dan met den inslag bewerkt worden, waarbij reeds een „zwaard” voor het aanslaan gebruikt wordt.

Deze fijn versierde stukken worden weer bij bladwerk gebruikt ter versiering der voorwerpen, waarbij opgenaaide, kleurige strooken het vlechtweefsel omlijnen. De vooruitgaande techniek blijft hierbij trouw aan het oude materiaal, waaruit het oorspronkelijk ontstaan is.

Een opspannen van de schering vindt men ook reeds onder de Kisar'sche weefpatronen in het Berlijnsch Museum voor Volkenkunde¹³⁹). Alleen op primitieve wijze! De fijne reepen zijn om een breed plankje gewonden, en daarna gevlochten.

Het snijden in palmbiad heeft dus een verrassenden invloed gehad op de latere vlechtkunst, verschijnt zelfs nog eenmaal als weefpatroon bij het weven. Hoewel ik natuurlijk geenszins beweren wil, dat zonder dit bladwerk geen vlechtkunst zich had kunnen ontwikkelen, ligt het toch voor de hand, dat het werken met matjes het begin van het vlechten ongemeen heeft verlicht. Indien men onmiddellijk met geheel losse reepen begonnen was, zou het een langen overgangstijd gekost hebben, vóór men de kunst verstond uit de fijne reepen een rijk geornamenteerd en hecht verband te vormen. Met de matjes, die op zichzelf reeds eenig verband vormden, kan sneller dan anders aan patroonvorming gedacht worden. Daardoor verbaast het niet meer op deze pronkmatten van geregen bladwerk zulk hoog opgevoerd vlechtwerk te vinden en het is niet aan twijfel onderhevig, of deze oude vlechtwijze heeft op het vlechtwerk, uit losse reepen saamgevoegd, een belangrijken invloed gehad. Het oude matjeswerk heeft in de Indische vlechtkunst een buitengewone rol gespeeld en zoo men zich verwondert over de zeltzame hoogte, die deze kunst heeft bereikt, dan vindt men in het oude bladwerk een gedeeltelijke verklaring.

En behoeft het nog uitvoerig gezegd te worden, dat dit snijden van matjes, later gevolgd door het vastnaaien der reepen in palmbiad en het opspannen op een stuk hout en een raam weer de aanvang van het weven is geweest, dat zich van het vlechtweven

in den laatsten vorm slechts onderscheidt door het gebruiken van een doorlopenden inslagdraad!

Men zou zich vergissen, indien men meende, dat met de reeds genoemde technieken de invloed van het zoo vergeten bladwerk uitgeput was.

Integendeel, er is meer, dat in lateren tijd en op ander materiaal heeft geïnculceerd.

Allereerst de gesneden schablonen, die op de Aroe-eilanden bij het versieren van het vlechtwerk gebruikt werden.

Verder sneed men figuren op bladstrooken uit, die, hoe uitvoerig ook bewerkt, door het blad bijeengehouden werden.

Men ging verder en sneed uit stukken blad eenvoudige randjes, meestal driehoekig, die op de andere strooken hier en daar met een lossen rijgsteek bevestigd werden. De slaapmat van N. N-Guinea (Plaat VI) biedt een goed voorbeeld van een dergelijke versiering.

Hier echter blijft het éénkleurig *applikatie*-werk een zeer bescheiden rol spelen. Het sluit zich in ondergeschikte mate bij de versierde strooken aan.

Op enkele voorwerpen van Halmahera treft men kleine figuurtjes in kruisvorm aan, die met een enkelen steek in de vier kruiseinden vastgehecht zijn.¹³⁵⁾

Dit applikatie-werk wordt in den geheelen Oostelijken Archipel van meer belang, als men er toe overgaat uit verschillende geverfde stukken blad figuren te snijden en met deze uitgesneden figuren uitvoerig applikatie-werk samenstelt.

Zoo ontstaan prachtige dingen, waarvan de spijsdeksel uit Halmahera op Plaat XVI een goed voorbeeld geeft.

Het hechtsel van dit applikatie-werk is eenvoudig rijgsel, omdat het harde blad daarmee voldoende vastgehouden wordt. Op het ronde spijsdeksel voldoet dit verband niet meer en daarom zijn de randen der uitgesneden figuren met een vezelbandje belegd, dat overal met een rijgsteekje bevestigd is.

Voor dit applikatie-werk gebruikt men niet alleen gekleurde bladstrooken, ook stukjes batikwerk, die meestal in het midden der versiering aangebracht zijn.

Ter verfraaiing worden soms stukjes mica of kleurig katoen als onderlaag gebruikt, men snijdt stukjes bladtin uit en zeer dikwijls bedekt men de randen der uitgesneden stukken met

Nassa-plaatjes (zie mijn 3de Bulletin over: schelpen- en kralenwerk), waarvan op Plaat XVII een oud exemplaar uit Ambon is afgebeeld.

De Nassa-plaatjes zijn hier vrij onregelmatig aangebracht. Doch de latere doozen uit de Molukken kennen deze spaarzaamheid niet meer! 't Is of het vroegere schelpengeld zijn waarde verloren heeft. Overvloedig worden deze groote en kleinere kleederdoozen met Nassa-plaatjes aan drie zijden versierd. Zorgvuldig naast elkaar geplaatst vormen zij sierlijke, witte contouren op het veelkleurig applikatie-werk van palmbiad. Donker rood, groen, griiaw, oranje en geel vindt men dikwijls op deze kleederdoozen uit de Molukken en Celebes, die met de witte schelpranden een prachtig geheel vormen.

Ook versiering met kralen is op het applikatie-werk toegepast, maar dit komt toch slechts sporadisch voor ¹³⁴⁾.

Het applikatie-werk met Nassa-versiering beperkt zich tot Borneo, Celebes en de Molukken; vermoedelijk is het ook op Nieuw-Guinea te vinden.

In het Westelijke deel van den Indischen Archipel komt het borduurwerk op bladmateriaal meer voor. Dit borduren is de laatste siervorm, dien men van het aloude werk kan afleiden.

Het zeer mooie borduurwerk, dat bijv. op Borneo onder enkele Dajak-stammen op kleederen uit boomschors voorkomt ¹³⁵⁾, heeft reeds verbazing gewekt, omdat deze uitvoerige versiering zonder behulp van de ruitjes bij vlecht- of textiel werk uitgevoerd zijn. Er is meer, dat deze versiering op boomschors onverklaarbaar maakt!

Het rijgsel aan de kanten en samenvoeging dezer boomschors-kleederen maakt in geen enkel opzicht een decoratief effect. Het is eenvoudig een snel verband, dat met rijgsteken verkregen wordt.

Dit is echter niet op de hoeden uit bladwerk het geval! Reeds bij de samenstelling der matten is gebleken, hoe men zorgvuldig het rijgverband verborgen heeft en op Plaat XI is al te zien, hoe hier de te voorschijn komende rijgsteken zorgzaam aangebracht zijn en daardoor *ter verfraaiing* bijdragen. Ook bij andere niet versierde hoeden zijn deze eventjes verschijnende steken een soort versiering geworden en het is begrijpelijk, dat uit dit rijgsel, dat bij het bladwerk een gewichtig deel der samenstelling vormt, het borduren met groote steken zich heeft ontwikkeld, een

nieuwe techniek, die evenals het beschilderen op het even oude boomschors overgebracht is. Het simpel rijgverband, noodzakelijk bij het bladwerk, heeft zich weer op dit materiaal als siervorm ontwikkeld, maar blijft tot den zeer gewonen platsteek beperkt.

Een mooi voorbeeld van dit borduren op bladwerk geeft Plaat VII, de reeds genoemde kraag der Philippijnen.

Aan den rand voegt zich de versiering naar de samenstelling der bladreepen om langzamerhand vrijer te worden. De platsteken met kleurig katoen vormen naast den gesloten middenrand aan de buitenzijde een vrijer genomen versiering.

Maar men vergeet niet, dat dit borduren iets van den lateren tijd moet zijn. Voor dit werk zijn gladde, ronde draden noodig, ook geschikt om geveerd te worden. Voor het rijgen der bladstrooken en het vlechten der boomschorskleederen waren de ruwe vezeldraden voldoende, niet echter voor het decoratief gebruiken van den draad.

Dit materiaal kreeg men eerst ter beschikking, toen het vezelgaren voor de weverij in gebruik kwam en het latere katoen. Met de geweven doeken verviel tevens het eigenlijk doel van het borduurwerk, het weeftoestel leverde het versierde dock.

Daarom beperkt zich het borduren naast enkele doeken tot het versieren van hoofd- en spijsdeksels. Als materiaal diende haast uitsluitend de katoendraad en met dezen kwamen de materialen van den nieuwen tijd: rood katoen, spiegelglas, verschillend gekleurd blik.

Het applikatie-werk van bladwerk werd vervangen door uitgesneden gekleurd katoen en vermooid met simpel borduurwerk.

Zulk werk vinden we o. a. van de Padang'sche Bovenlanden ¹³⁵⁾, Bengkoelen ¹³⁷⁾, Nias ¹³⁸⁾, Bali ¹³⁹⁾, Lómbok ¹⁴⁰⁾, Flores ¹⁴¹⁾, Hal-mahera ¹⁴²⁾, Minahasa met eenvoudig borduurwerk ¹⁴³⁾ en de Philippijnen ¹⁴⁴⁾. Doch het allermeeest geeft op dit gebied het eiland Borneo te zien!

In verband met eenvoudig borduurwerk wordt hier op hoeden en spijsdeksels allerlei materiaal aangewend tot zelfs de bekende witte knooppjes. In den Leidschen Catalogus I. r. zijn op Plaat I gekleurde afbeeldingen van zulke spijsdeksels te vinden, een in rijk kralenwerk, het tweede met allerlei tinwerk en in het midden een groote mica-plaat. Het laatste is zelfs met zijden draden versierd, wel het beste bewijs, hoe de nieuwe tijd met zijn nieuwe materialen doorgedrongen is. In den tekst is op blz. 9

een uitvoerige beschrijving te vinden der gebruikte motieven en der bewerking, die duidelijk toont met hoeveel zorg de ornamentale versiering is aangebracht.

Ook Jasper, I, blz. 91, beeldt een typischen hoed der Mendalam Kajan's af, bladwerk van den *samil*-palm met uitgesneden applikatie-werk van katoen, een bewijs, hoe ook in de binnenlanden het katoen het snijwerk uit palmblad verdrongen heeft.

Doch wat de samenstelling uit bladwerk aangaat, deze blijft hier en daar nog voorkomen en zelfs meer dan we denken zouden.

De voorwerpen zijn geheel overtrokken met katoen, waarop dan borduur- of applikatie-werk wordt aangebracht. Alleen is het natuurlijk lastig te konstateeren of werkelijk geregen bladwerk is gebruikt.

Het bladwerk blijkt dus als bron van sierkunstige technieken een niet geringe rol gespeeld te hebben.

Het is het eerste materiaal, waarop zich het gebruik van kleuren in uitgebreiden zin heeft kunnen ontwikkelen, lang voordat vlecht- of weefkunst bestond. Uit dit verven heeft zich het beschilderen, het sprenkelen, het batikken en de stempeldruk ontwikkeld. Verder het snijwerk van bladstrooken, het vlechten, het applikatie-werk en het borduren.

Enkele dier technieken, zooals het vlechten en het applikatie-werk, hebben zich reeds op het oermateriaal tot hooger en bloei kunnen ontwikkelen. Het beschilderen daarentegen blijft zeer bescheiden en is niet te vergelijken met de beschildering van de *foeja*. Evenzoo het borduren en vooral het batikken hebben eerst hun hoogtepunt op ander materiaal bereikt.

Dat neemt niet weg, dat dit lang vergeten bladwerk op het sierkunstig gebied van den Indischen Archipel een zeer belangrijke rol heeft gespeeld en dat hier, volkomen vrij van vreemden invloed, de inlander uit het eigen materiaal, dat hem de inheemsche flora leverde, met geringe middelen en bijna zonder noemenswaardige werktuigen, praktische voorwerpen heeft weten te maken, wier versiering de bron voor sierkunstige technieken is geweest.

De vondst van het batikken op ditzelfde bladwerk zal wel het meest de aandacht trekken.

De vroeger gedachte, Hindoe'sche afkomst wordt daardoor al zeer onwaarschijnlijk. In het Oosten van den Indischen Archipel

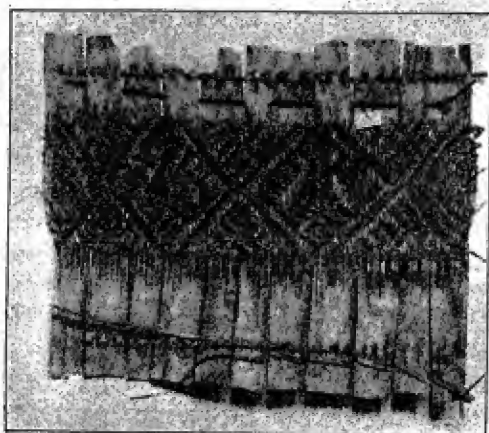
is hun invloed vermoedelijk zeer gering geweest en het is onmogelijk te veronderstellen, dat men het textiele wasteekenwerk op dit primitieve bladmateriaal overgebracht zou hebben.

Het voorkomen op het Melanesische Nederl. Nieuw-Guinea duidt een geheel andere herkomst aan. Dit feit wordt weer versterkt, doordat het batikken op palmblad ook in het Deutsche deel van Nieuw-Guinea aan te treffen is.

In het Museum voor Volkenkunde te Berlijn bevindt zich sub V 12436 een saamgevouwen palmblad uit Boeka, vermoedelijk een primitieve regenmat. Op dit blad met geelgeverfd fond zijn drie randen met geometrisch ornament en vierkantsvulling in roode kleur aangebracht, een batikwerk, uitvoeriger dan hetgeen van onze Papoea's bekend is.

Daar moet het nog in onzen tijd voorkomen, want op de volkenkundige tentoonstelling, die dezen zomer in Barmen gehouden is, vond ik roodgeverfde rotanbundels als armversiering waarop met druppels was een eenvoudig ornament aangebracht is. Dit was, als het meeste hier tentoongesteld, nieuw werk.

Op deze gegevens afgaande zou dan het batikken een Melanesische oertechniek geweest moeten zijn, die zich van daar onder de Maleisch-Polynesische volken van onzen Archipel heeft verspreid om later weer op het vasteland van Azië overgenomen te worden!

MUS. VOLKENKUNDE, BERLIJN.

I. c. 194096.

AANTEKENINGEN.

- 1) R. E. M. L. Ser. 880—84.
- 2) Idem, Ser. 300—796.
- 3) Idem, Ser. 301—1.
- 4) Mus. Rotterdam. No. 12060.
- 5) R. E. M. L. Ser. 370—586.
- 6) Idem, Ser. 430—11.
- 7) Idem, Ser. 1722—43.
- 8) Mus. Rotterdam. No. 16131. Ook Humboldt-baai. No. 11020 en 11022.
- 9) R. E. M. L. Ser. 37—110. Nipahblad (?)
- 10) Idem, Ser. 43—72.
- 11) Mus. Rotterdam. No. 1884 en Sawoe No. 788.
- 12) Encyclopaedie van N.-J. II. I. v. Muziek en muziekinstrumenten. blz. 639 en R. E. M. L. Timor, Ser. 1—316.
- 13) R. E. M. L. Ser. 40—36 en Cat. L. IV, blz. 119 en Mus. Rotterdam, No. 3525.
- 14) R. E. M. L. Ser. 1183—34.
- 15) Mus. Rotterdam. No. 7627.
- 16) Idem, No. 7189 en Java 788.
- 17) Mus. Amsterdam. Ser. 1—662.
- 18) R. E. M. L. Ser. 1002—119 en Cat. L. IV, blz. 15.
- 19) Rumphius. Het Amboineesche Kruidboek, IV, blz. 150. In deel I, blz. 47 worden ook de genoemde waterremmers herdacht: „Men kan er ook met een vaardigheid scheppers afmaken, als men de strooken t'zamenbind, om water mede te scheppen.”
- 20) Mus. Rotterdam. No. 11500.
- 21) J. E. Jasper. I. Het vlechtwerk in den Indischen Archipel, blz. 24.
- 22) Jasper, I. c., blz. 29 en 30.
- 23) Joh. F. Snelleman, Matten van Halmahera. (Het Huis Oud en Nieuw. 1907. Afl. 9).
- 24) Jasper I. c. blz. 82.

- 25) Mus. Rotterdam. No. 19249 en R. E. M. L. Ser. 300—1260, 370—77 en 78, 540—7 en Cat. L. Sumatra I, blz. 54.
- 26) R. E. M. L. Ser. 370—2502.
- 27) Mus. Rotterdam. No. 700.
- 28) R. E. M. L. Ser. 858—214.
- 29) Idem, Ser. 1348—70.
- 30) Mus. Rotterdam. No. 57 en 921.
- 31) R. E. M. L. Ser. 43—104.
- 32) Idem, Ser. 848—18.
- 33) Idem, Ser. 370—76 en Cat. L. Sumatra I, blz. 54.
- 34) Idem, Ser. 40—13.
- 35) Exemplaar in mijn bezit, afgebeeld Plaat XI.
- 36) R. E. M. L. Ser. 1770—11 en Mus. Rotterdam. No. 16380.
- 37) Idem, Ser. 16—271.
- 38) Mus. Rotterdam. No. 16404.
- 39) R. E. M. L. C.-Borneo. Ser. 1219—122. Cat. L. I. Borneo I, blz. 74 en voorgaande blz.
- 40) Mus. Rotterdam. No. 5125.
- 41) R. E. M. L. Ser. 566—140.
- 42) Idem, Ser. 360—1550.
- 43) Mus. Rotterdam. No. 11702.
- 44) Idem, No. 790.
- 45) Idem, No. 5018 en R. E. M. L. Ser. 776—11.
- 46) R. E. M. L. Ser. 370—2142 en 2144.
- 47) Idem, Ser. 1576—8.
- 48) Idem, Ser. 1647—1147.
- 49) Mus. Rotterdam. No. 7627.
- 50) Idem, No. 7622.
- 51) R. E. M. L. Ser. 1002—174 en Cat. L. IV. blz. 14.
- 52) Idem, Ser. 1599—5 en Cat. L. VI, blz. 6.
- 53) Cat. Intern. Kol. Tent. Amsterdam. 1883, blz. 62 en Mus. Artis, Amsterdam.
- 54) Mus. Artis, Amsterdam.
- 55) R. E. M. L. Ser. 370—283 en Cat. L. IV, blz. 167 en Cat. Amsterdam, blz. 64.
- 56) Mus. Rotterdam, No. 12877.
- 57) Cat. L. I 1. blz. 279 en blz. 7 en 8.
- 58) R. E. M. L. Ser. 37—56.

- 59) Mus. Rotterdam. No. 926.
- 60) Idem. No. 106.
- 61) Mus. Artis, Amsterdam.
- 62) Cat. L. VII, blz. 1.
- 63) R. E. M. L. Ser. 1241—315.
- 64) Idem. Ser. 1648—24 en 29.
- 65) Prof. Dr. A. W. Nieuwenhuis, die Veranlagung der malaiischen Volker des ost-ind. Archipels. (Int. Archiv. f. Ethnographie. Suppl. XXI. 1913, blz. 49.
- 66) Joh. F. Snelleman, Matten van Halmahera. (Het Huis Oud en Nieuw, Afl. 9, 1907.)
- 67) Cat. L. I I blz. 143.
- 68) R. E. M. L. Ser. 659—48 en Cat. L. I. 1. blz. 143.
- 69) Idem. Ser. 614—122 Idem. blz. 142.
- 70) Idem. Ser. 1219—43 Idem. blz. 143.
- 71) Idem. Ser. 370—3584 Idem. blz. 143.
- 72) Museum Artis, Amsterdam.
- 73) R. E. M. L. model eener prauw.
- 74) Idem. Ser. 254—19 en Cat. L. IV. blz. 158 en Plaat VIII.
- 75) R. E. M. L. Ser. 360—1051.
- 76) Idem. Ser. 825—82 en 1103—15.
- 77) Museum Artis, Amsterdam.
- 78) R. E. M. L. Ser. 370—3774.
- 79) Mus. Rotterdam, No. 16421 en Jakobsen, Reise in die Inselwelt des Banda-Meeres. Berlin 1896, blz. 77 en 78.
- 80) R. E. M. L. Ser. 1219—205 en Cat. L. I I blz. 121.
- 81) Mus. Rotterdam, No. 19103.
- 82) R. E. M. L. Ser. 575—32 en 275—92.
- 83) Idem. Ser. 1831—60.
- 84) Idem. Ser. 405—20. Cat. L. I 1. blz. 121 en Ser. 761—191 en Cat. L. I. 1. blz. 121.
- 85) Mus. Rotterdam, No. 11086.
- 86) R. E. M. L. Ser. 1647—1100.
- 87) Idem. Ser. 370—96, 407—3, 820—88 en Cat. L. IV, blz. 107. Cat. A'dam. Ternate, blz. 52. Jasper 1, blz. 205.
- 88) R. E. M. L. Ser. 370—3012, 408—I en Cat. L. IV, blz. 99.
- 89) Mus. Rotterdam, No. 7243.

- 90) R. E. M. L. *)
- 91) Mus. Artis. Amsterdam.
- 92) R. E. M. L. Ser. 831—1 en Cat. L. IV, blz. 84.
- 93) Mus. Rotterdam. No. 797.
- 94) Idem, No. 16575.
- 95) Idem, No. 16486.
- 96) Cat. L. IV, blz. 205.
- 97) R. E. M. L. Ser. 1219—6 en Cat. L. I, 1. blz. 149.
- 98) Cat. L. I, 1, blz. 168.
- 99) R. E. M. L. Ser. 458—42.
- 100) Idem, Ser. 37—187.
- 101) Idem, Ser. 300—1603.
- 102) Idem.
- 103) Jasper, I, blz. 156.
- 104) R. E. M. L.
- 105) Idem, Ser. 798—34.
- 106) Mus. Rotterdam. No. 12060.
- 107) Idem, No. 7243 en 16339.
- 108) Idem, No. 16479.
- 109) Rumphius, l. c. I. blz. 45.
- 110) Mus. Artis, Ser. 2—11.
- 111) Mus. Rotterdam. No. 16567.
- 112) Idem, No. 16568.
- 113) Jakobsen, l. c. blz. 55.
- 114) Nieuwenkamp, blz. 119 en Cat. L. VII, blz. 151 en 121. Plaat XV en XIV.
- 115) Mus. Rotterdam, No. 18148.
- 116) Dr. F. A. J. Czurda, Catalog. Wien 1883 blz. 123.
- 117) Jasper, l. c. blz. 65, 71, 78 en 79.
- 118) No. 1116 en 12074.
- 119) Mus. Rotterdam, No. 12069.
- 120) Idem, No. 12023 en 12060.
- 121) Zie Catalogus der Afd. Ned. Koloniën. Amsterdam 1883. blz. 264:
„Twee pennen om met gesmolten was te kunnen schrijven”.
- 122) Mus. Rotterdam, No. 106.

---

*) Waar geen inventarisnummer vermeld is, was het door de overvolle kast niet mogelijk dit te noteren.

- 123) Mus. Rotterdam, No. 949a en 5021. R. E. M. L. Ser. 300—1603 en 776—11.
  - 124) Mus. Rotterdam, No. 921 en 926.
  - 125) R. E. M. L. Ser 370—2142 en 2144.
  - 126) R. E. M. L. Ser. 300—1254.
  - 127) Mus. Rotterdam, No. 11356 en 12072. R. E. M. L. Ser. 360—1550. 1576—8, 1648—24.
  - 128) Mus. Rotterdam, No. 6233, 11086 en 11346.
  - 129) Cat. L. I. 1. blz. 77.
  - 130) Zie de afbeelding bij Jasper II, De Weefkunst, blz. 297. afb. 295.
  - 131) Zie ook Prof. Dr. Nieuwenhuis, l.c. blz. 51.
  - 132) No. I. c. 19247a.
  - 133) R. E. M. L. Ser. 1576—8.
  - 134) Sangir. R. E. M. L. Ser. 848—18. Minahasa. Mus. Rotterdam No. 5125. Borneo. R. E. M. L. Ser 614—35.
  - 135) Prof. Dr. Nieuwenhuis. l.c. Plaat IX en X.
  - 136) Spijsdeksel, Mus. Artis.
  - 137) R. E. M. L. Ser. 370—2502.
  - 138) Hoed. R. E. M. L. Ser. 1002—113 en Cat. IV, blz. 15.
  - 139) Deksel voor offerbakjes. Mus. Rotterdam, No. 12877.
  - 140) Sieraad. R. E. M. L. Ser. 1586—99 en Cat. L. VII, blz. 151.
  - 141) Hoed. R. E. M. L. Ser. 1770—11 en Mus. Rotterdam No. 16380.
  - 142) Sirihtasch. R. E. M. L. Ser. 575—34.
  - 143) Regenskap. Mus. Rotterdam, No. 19103.
  - 144) Hoed. R. E. M. L. Ser. 566—140.
-

3

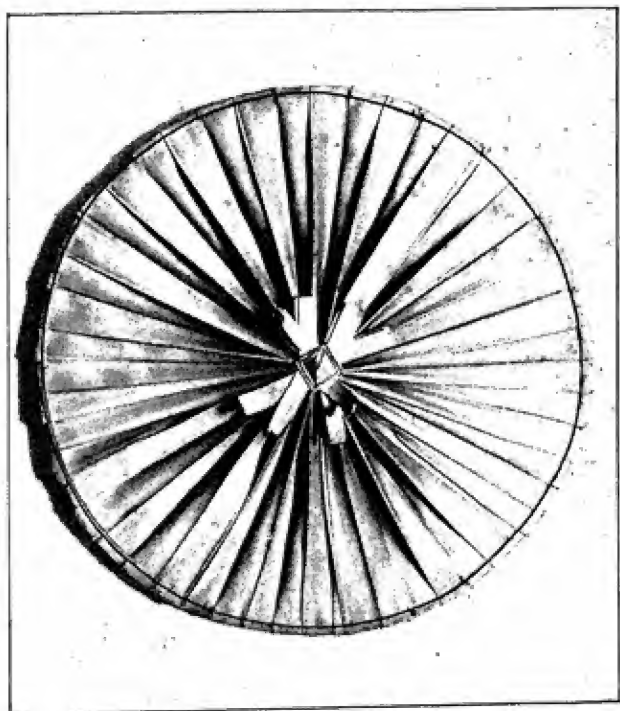

Fig. 1. HORD UIT MADDERA.
R. E. M. L. Ser. 300—796.

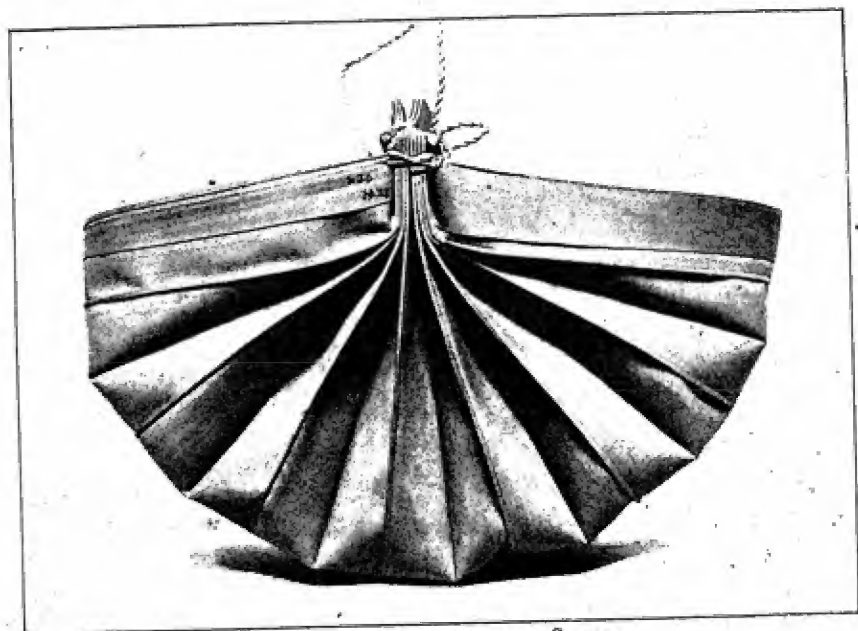

Fig. 2. WATEREMMER UIT SAVOE.
R. E. M. L. Ser. 430—11.

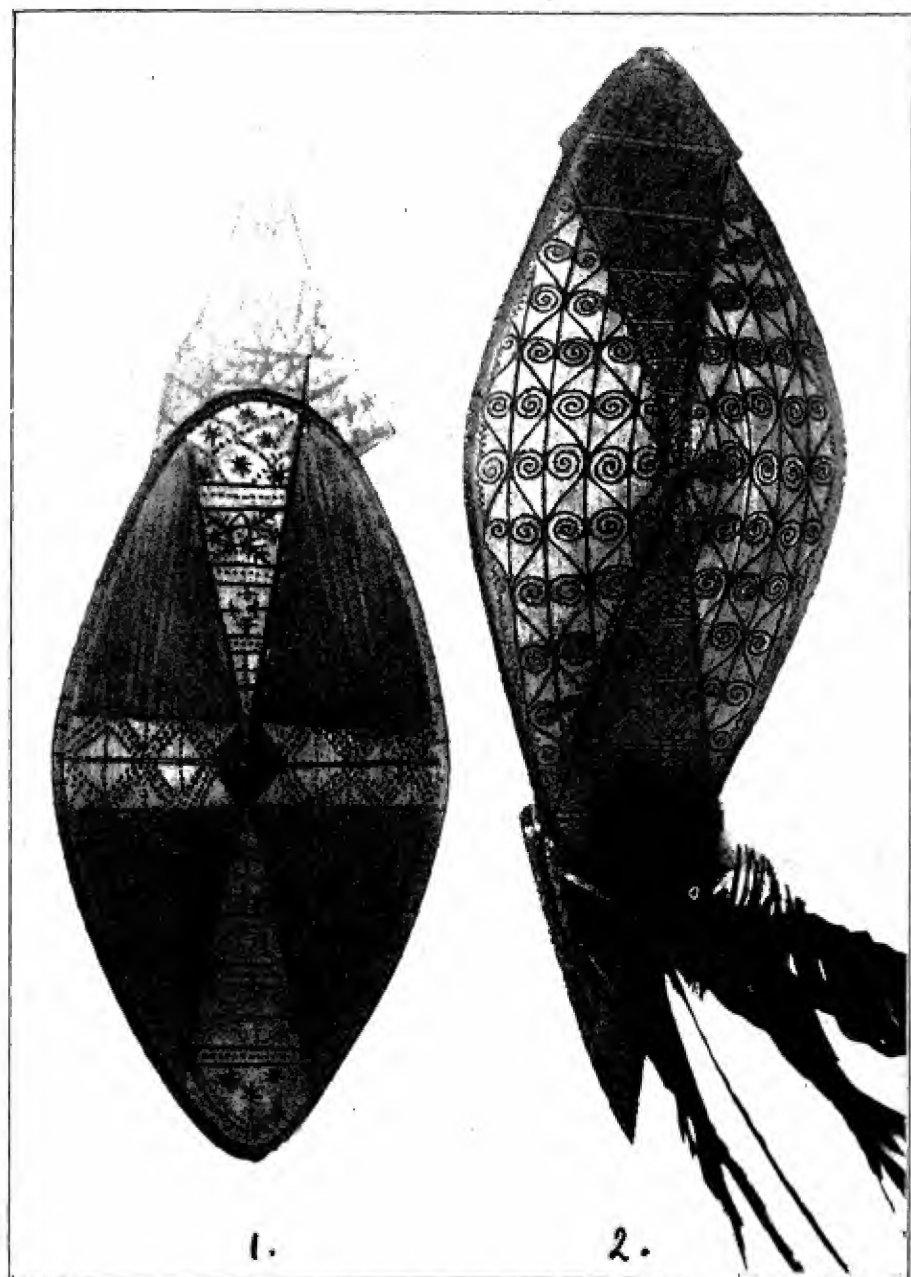

ROUWHOED UIT ENGGANO.
R. E. M. L. Ser. 40-36.

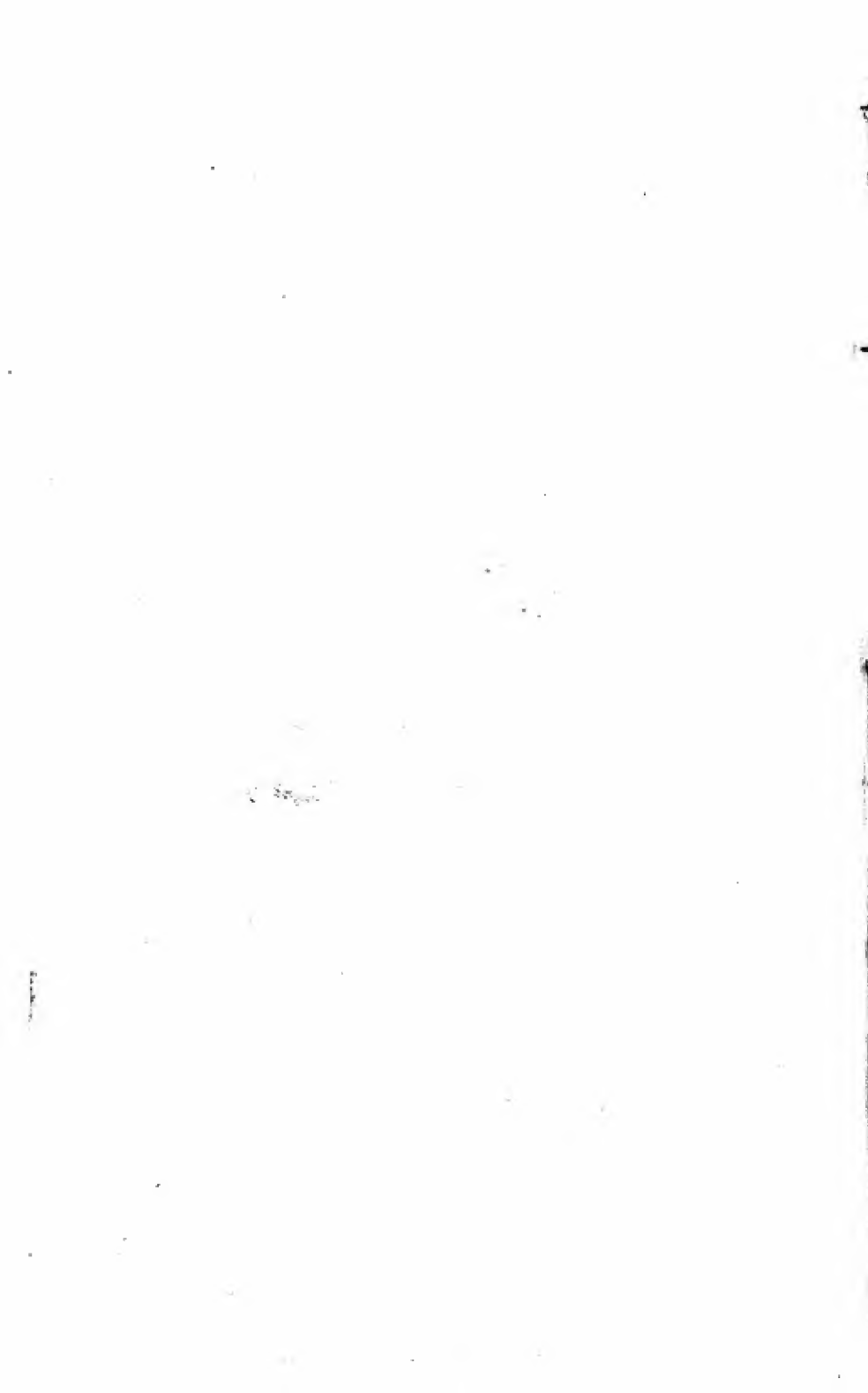

HOEDEN DER PHILIPPJNEN MET WASTEKENING VERSIERD.

Fig. 1. R. E. M. L. Ser. 566—147.

Fig. 2. R. E. M. L. Ser. 1183—57.

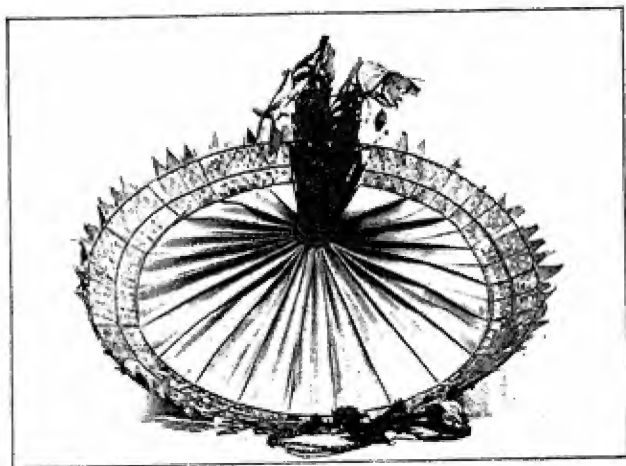

Fig. 1. HOED MET SNIJWERK UIT ROTI.
R. E. M. L. Ser. 300—272.

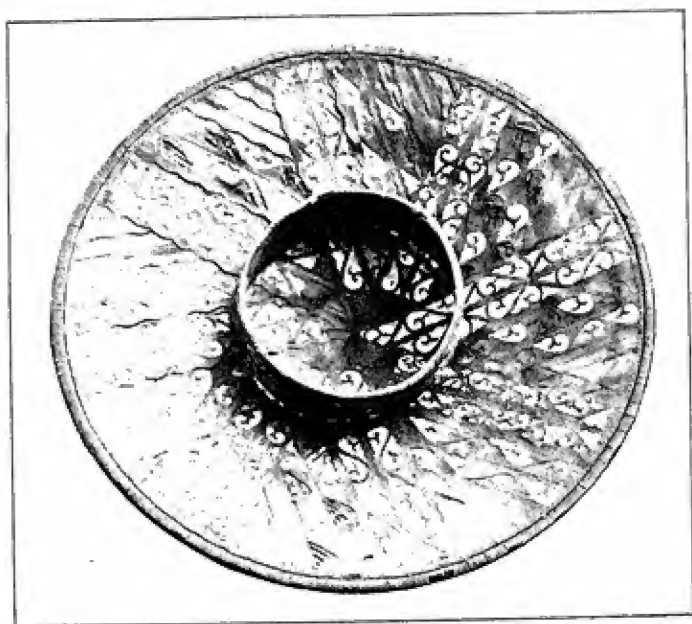
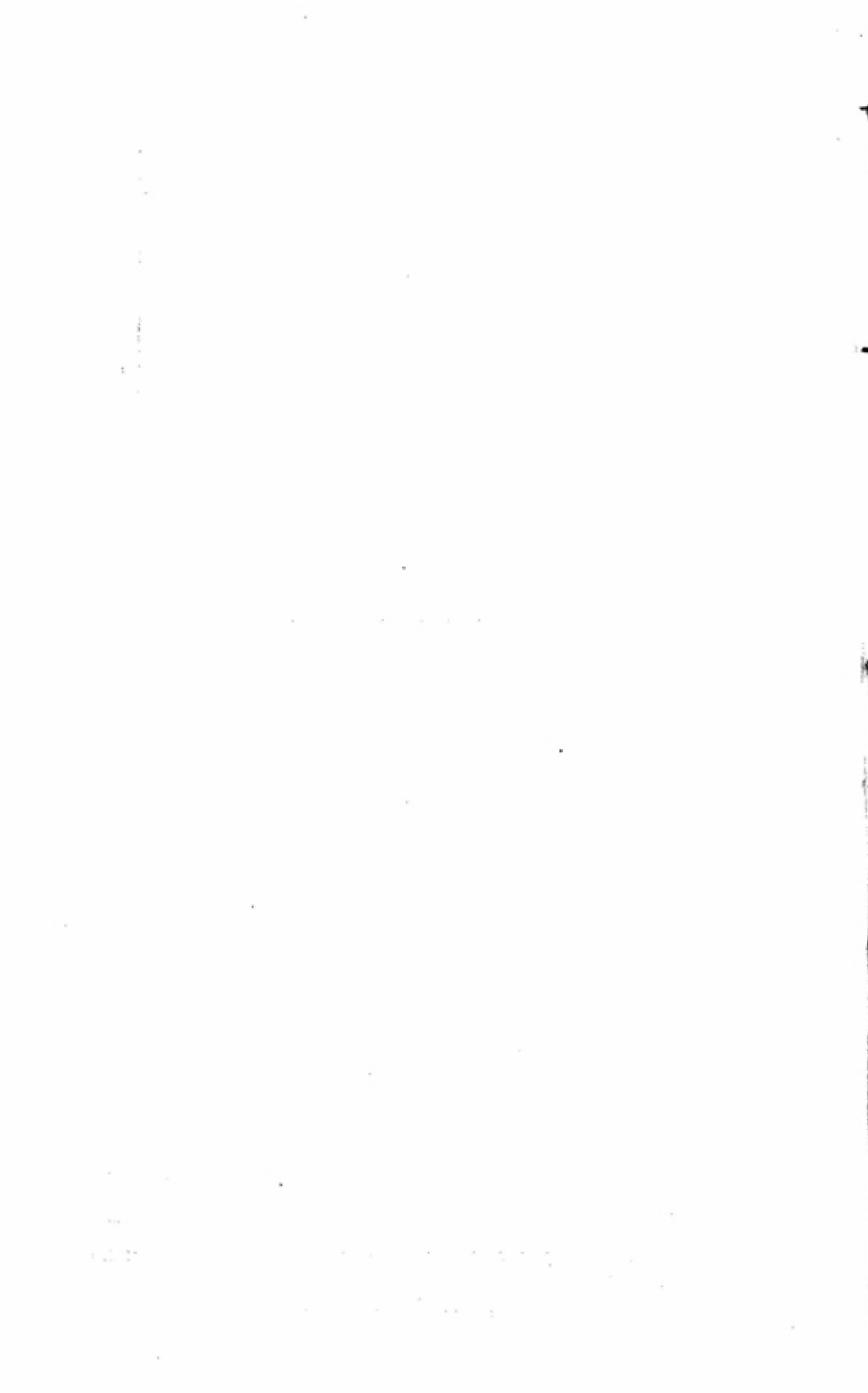
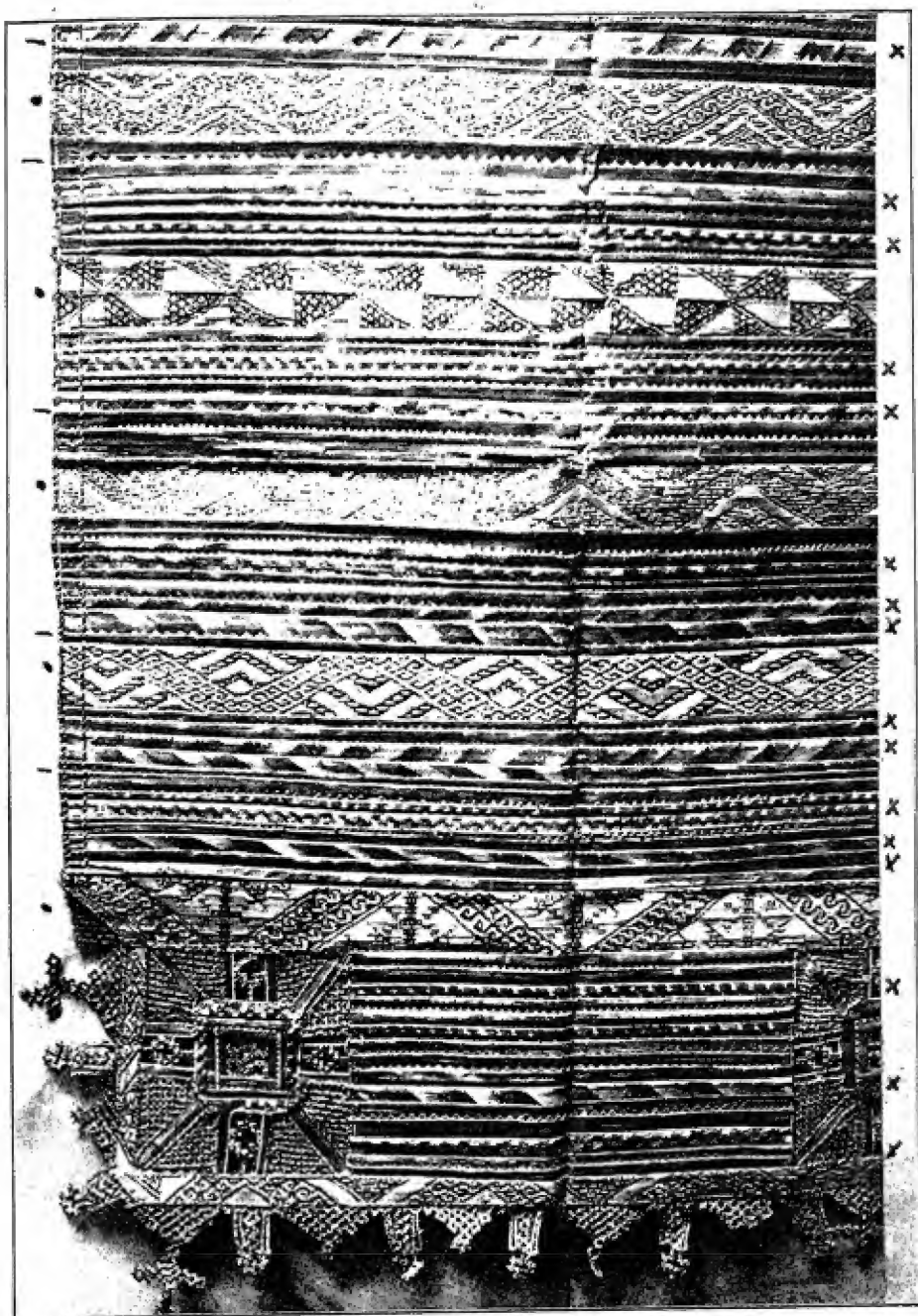

Fig. 2. BINNENZIJDE VAN EEN DOOR SNIJWERK VERSIERDEN HOED
UIT TERNATE.
„Boeatan", Den Haag.

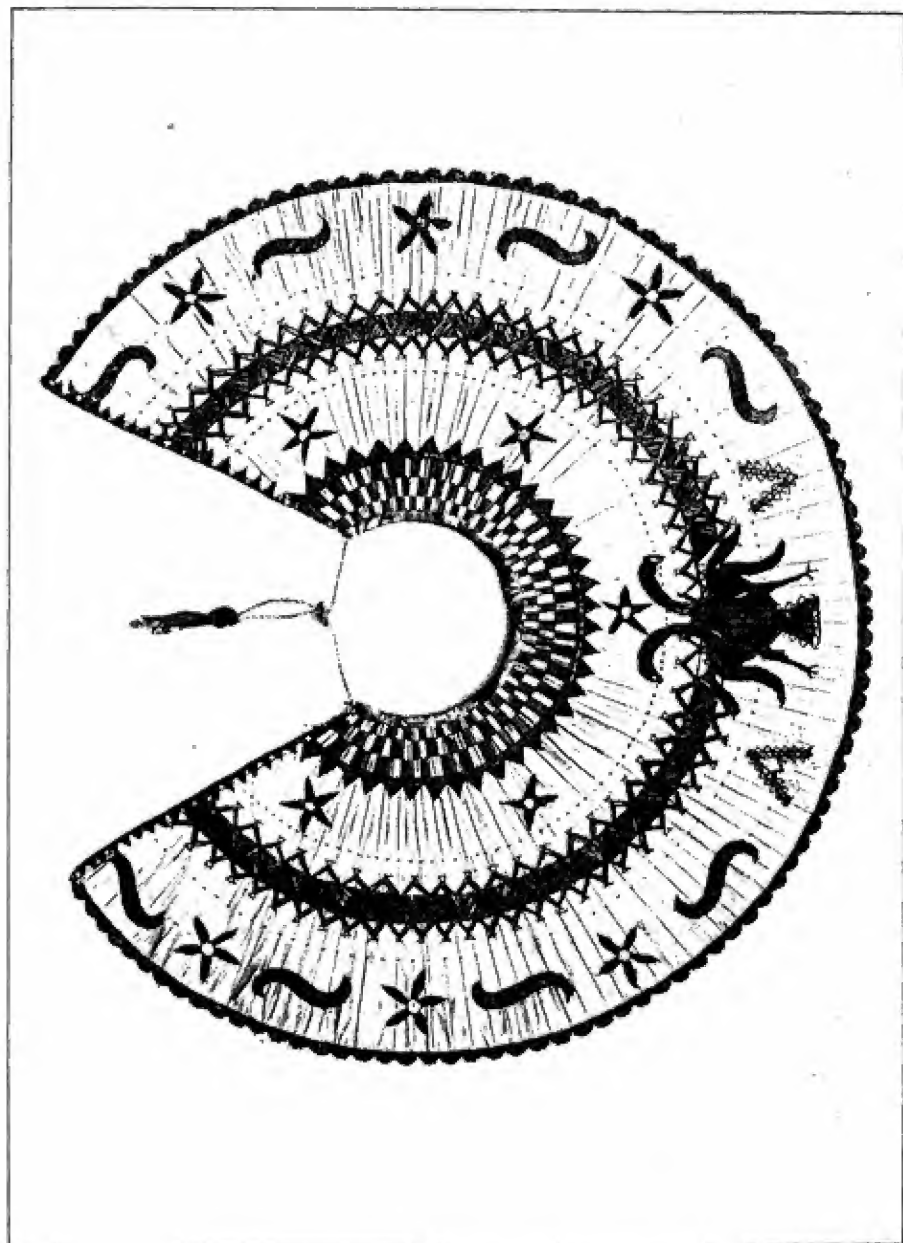

SLAAPMAT VOOR JONGGEHUWDE UIT NOORD N.-GUINEA.

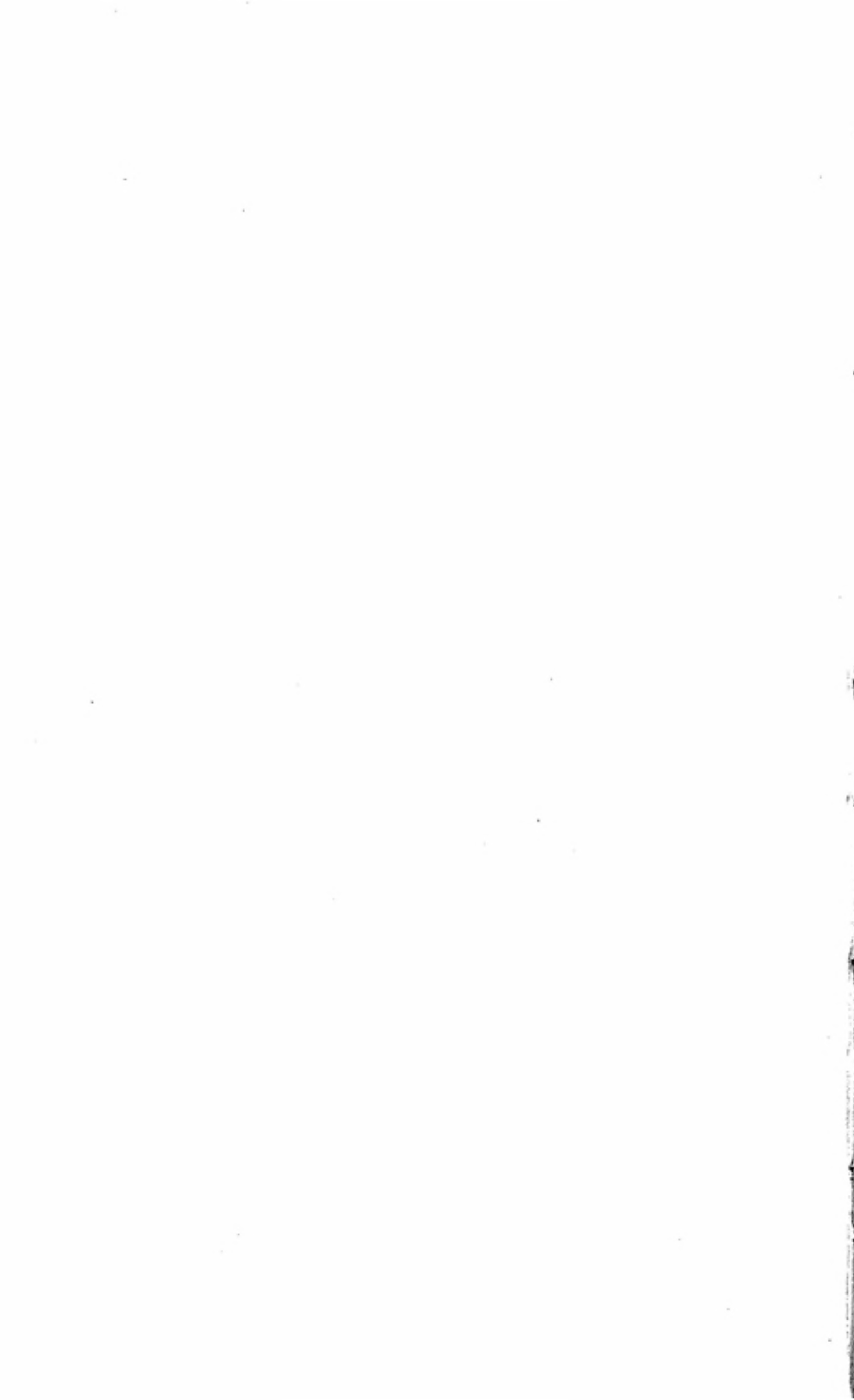
Museum Rotterdam, No. 11346.

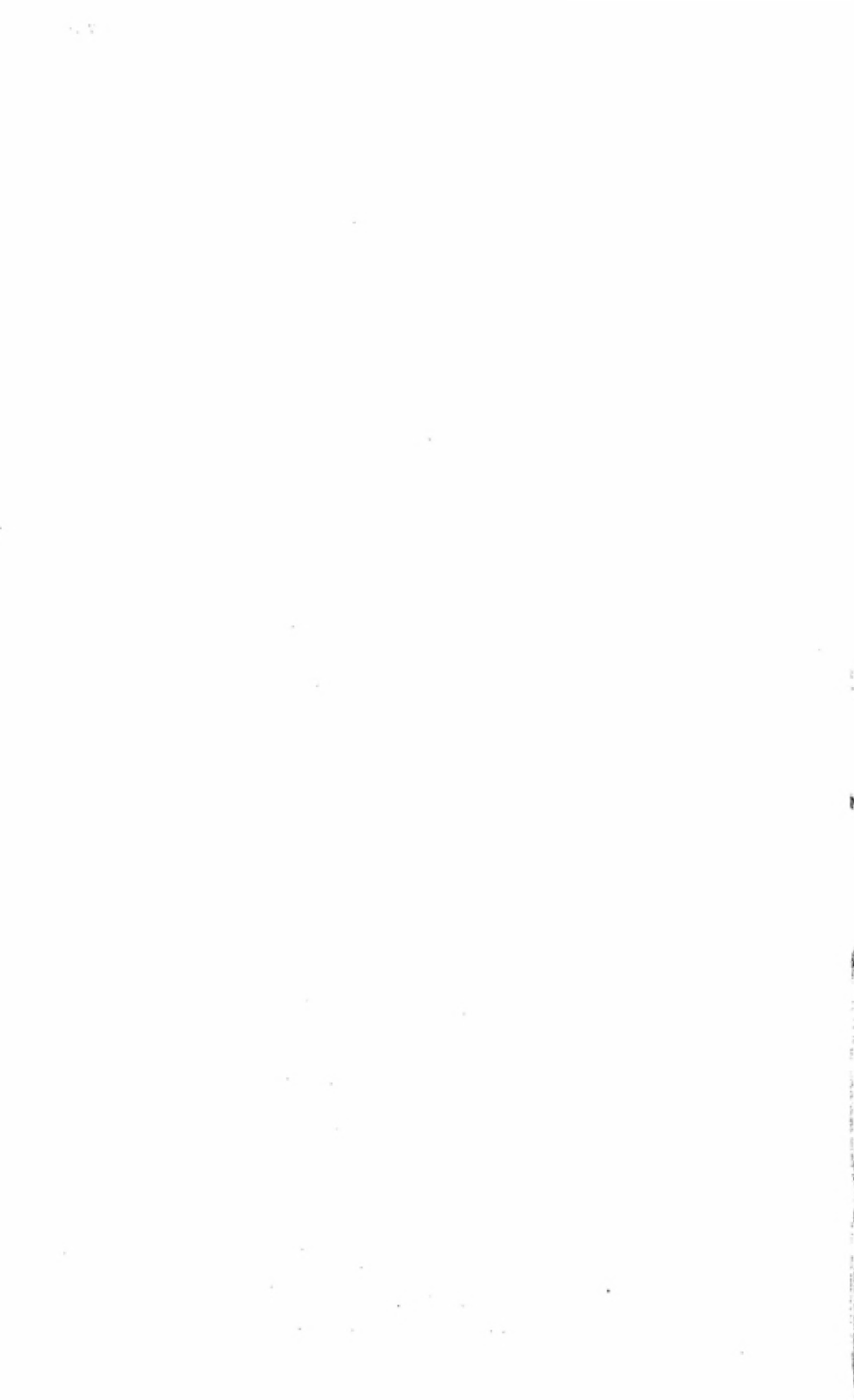

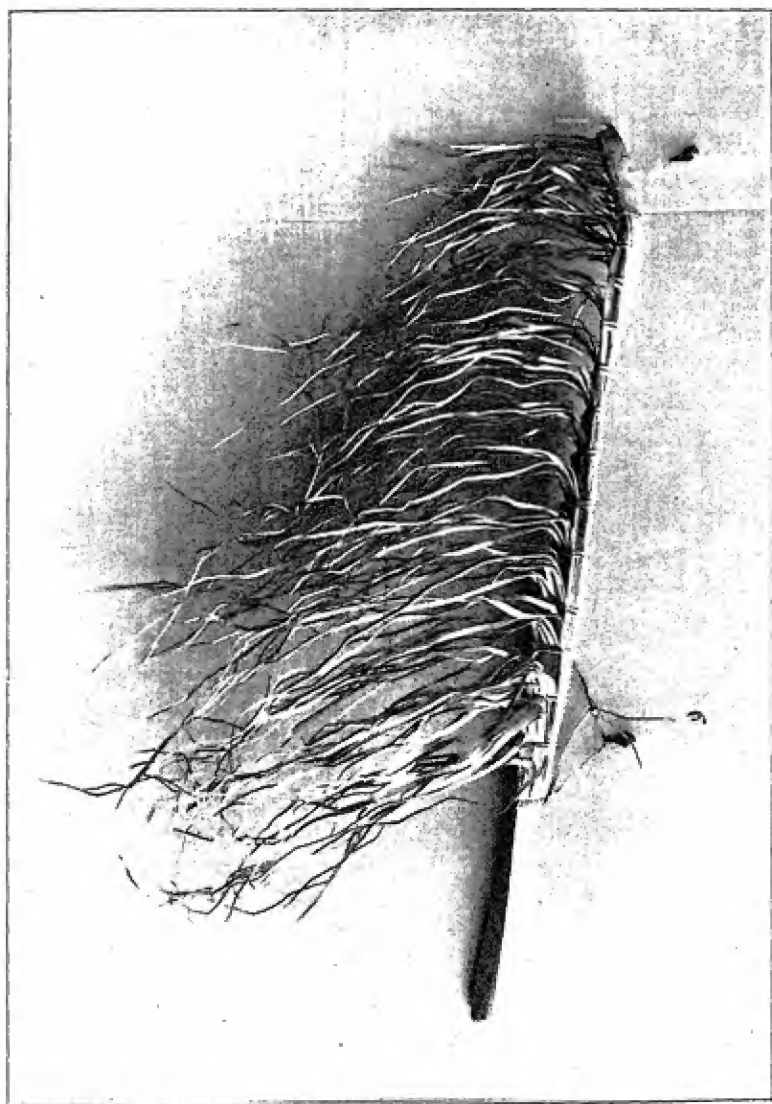
GEBOORDURDE KRAAG VAN DE PHILIPPIJNEN.
R. E. M. L. Ser. 1147—2.

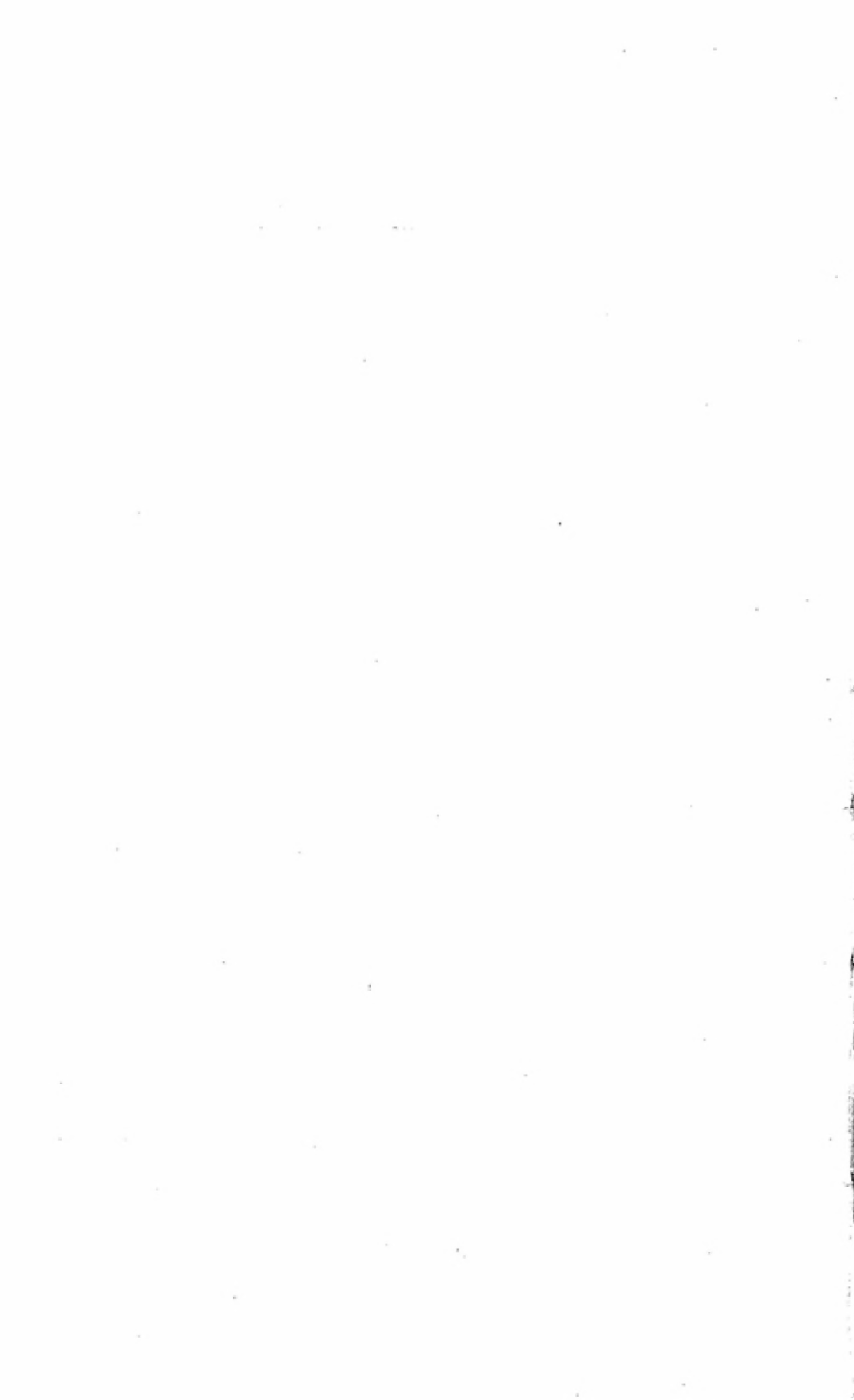

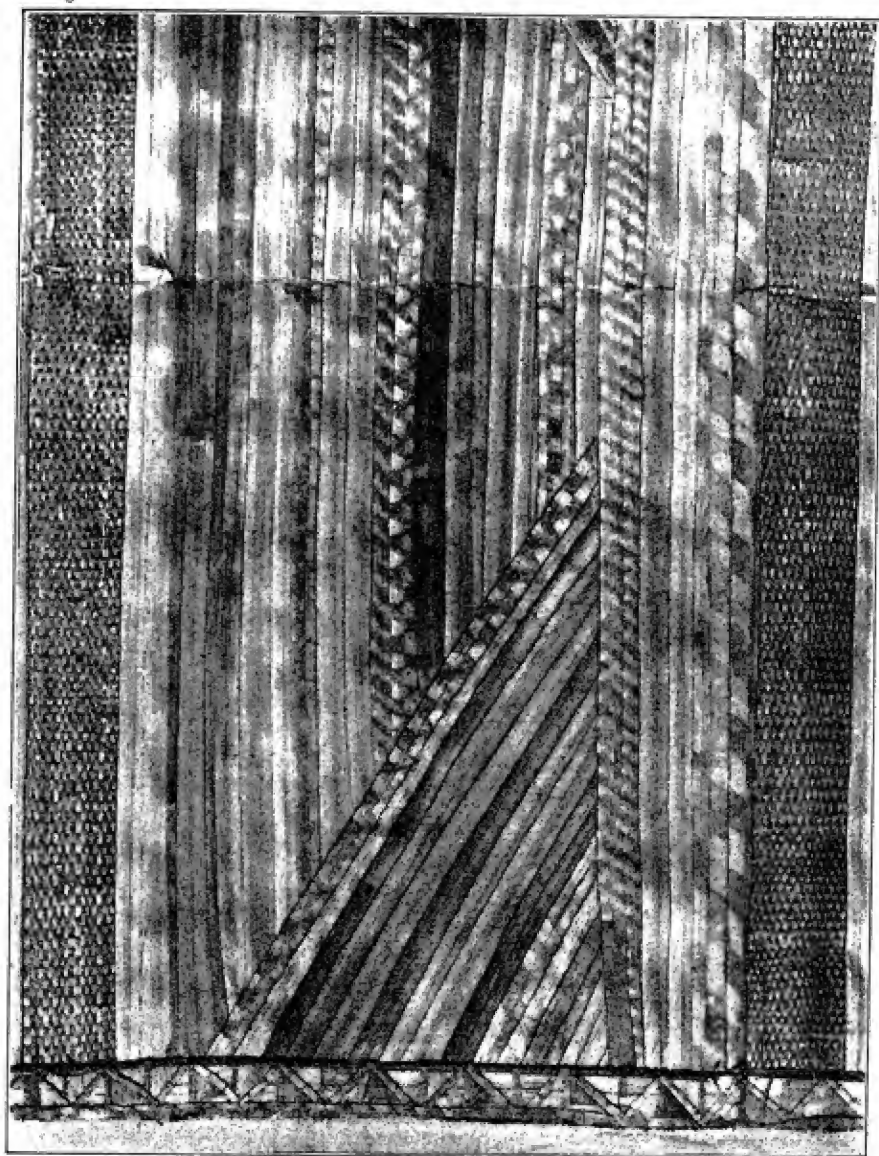
SCHAAMSHORT VAN TIMOR.
R. E. M. L. Ser. 1-175.

„SCHILD“ VAN SAVOE.
Mus. Rotterdam No. 798.

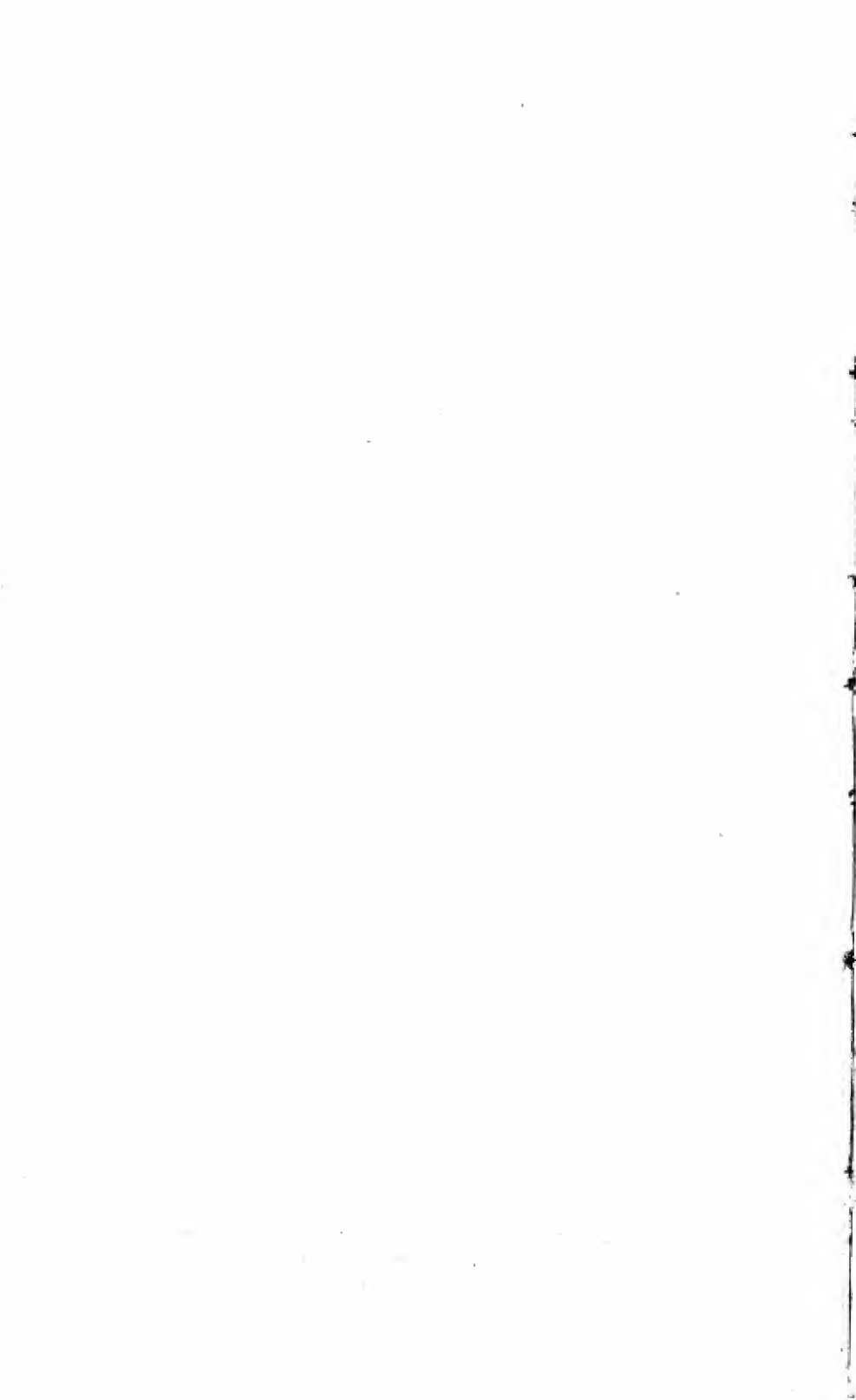

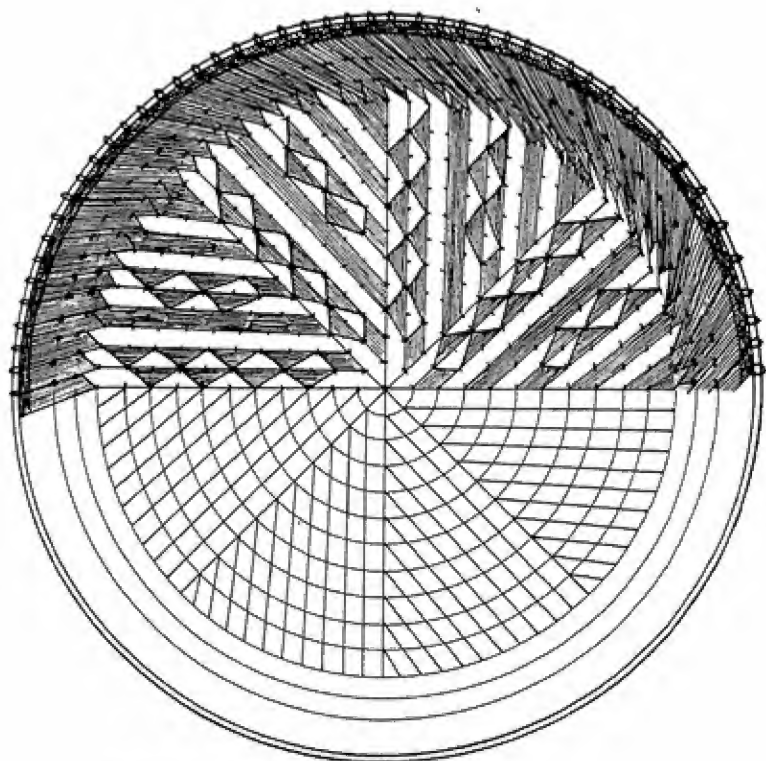

DEEL VAN EEN KAPMANTEL UIT NOORD N.-GUINEA.

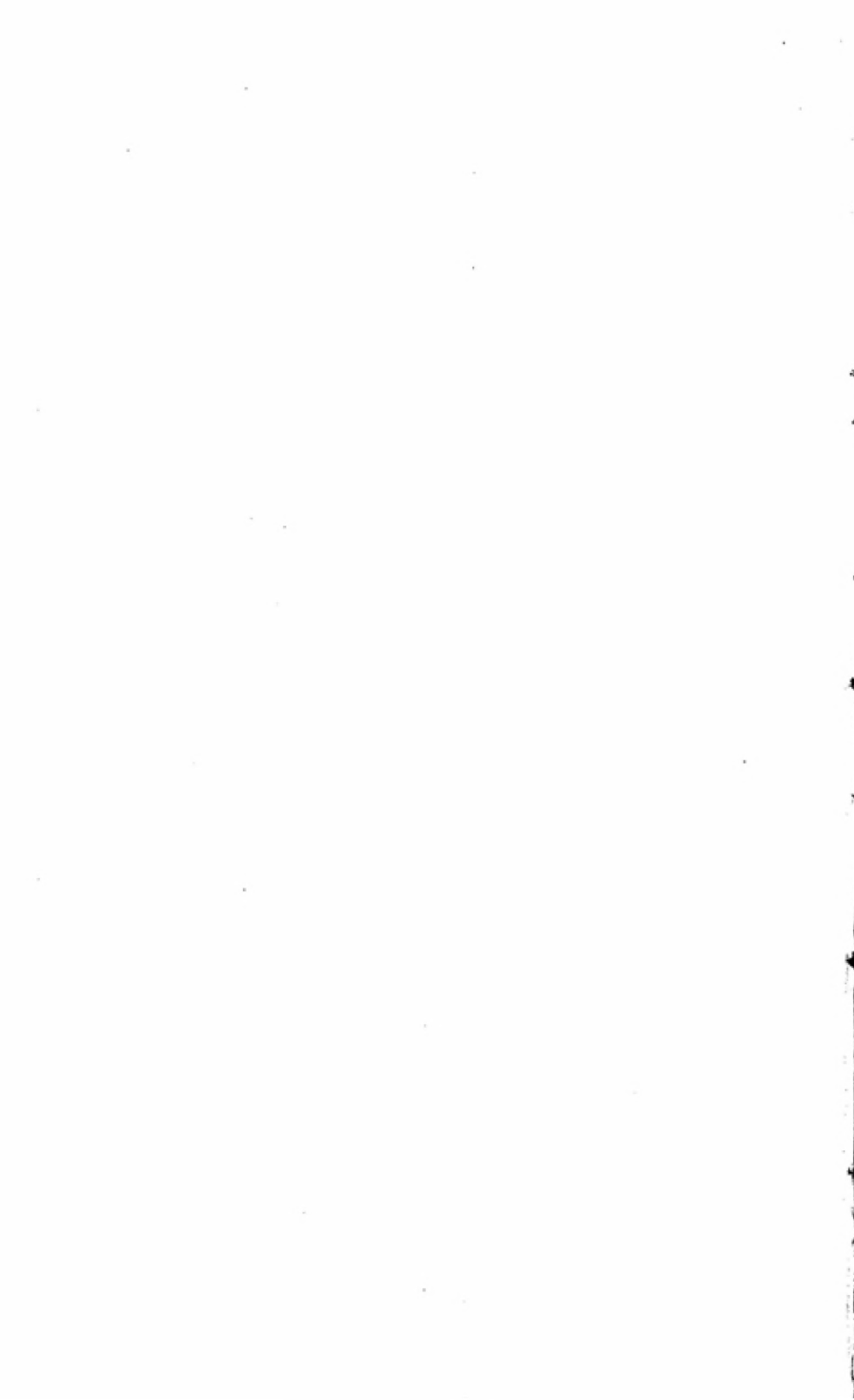
Mus. Rotterdam, No. 11347.

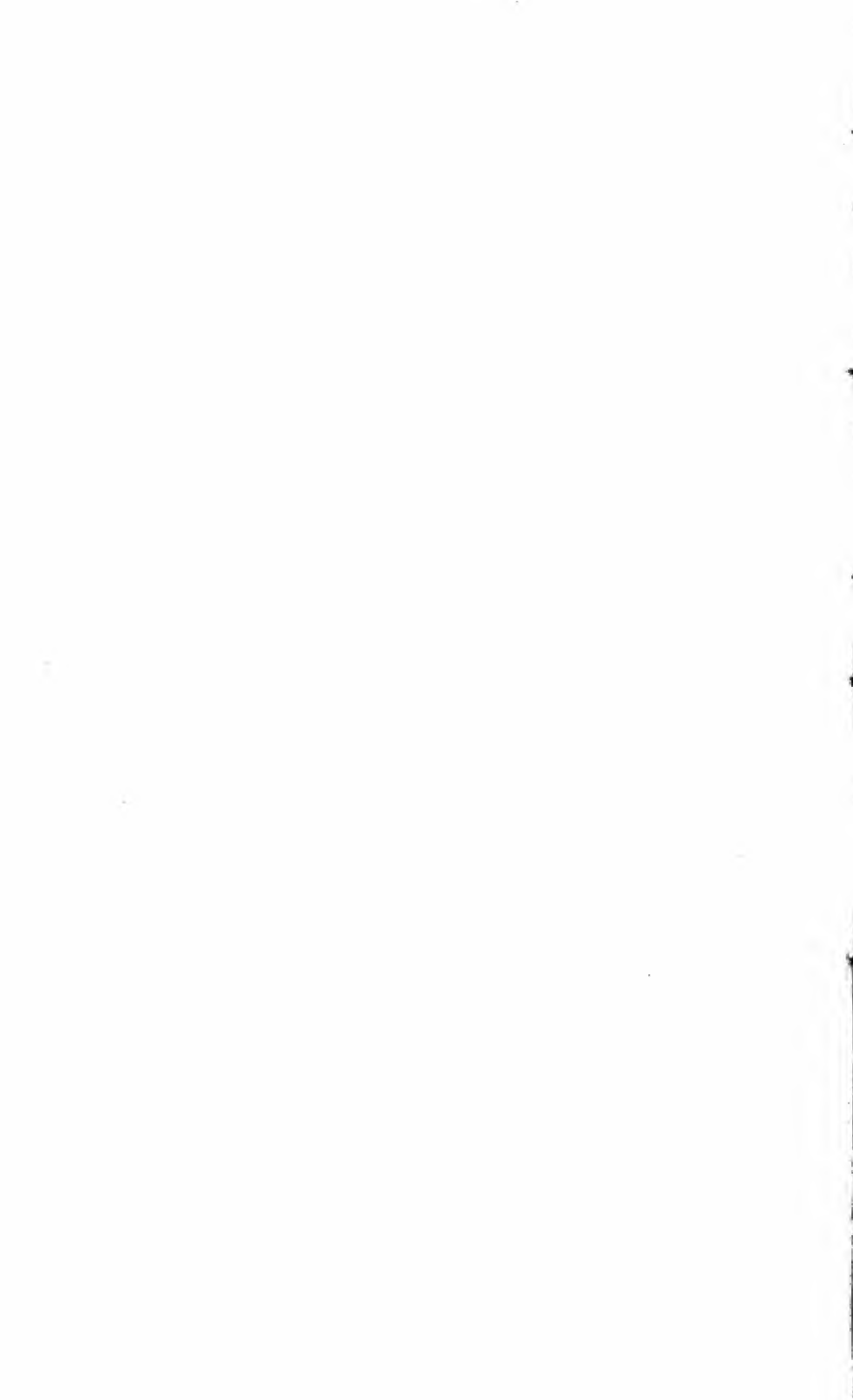
VERSIERING VAN EEN JAVAANSCHEN TOEDOENG.
In het bezit van den schrijver.

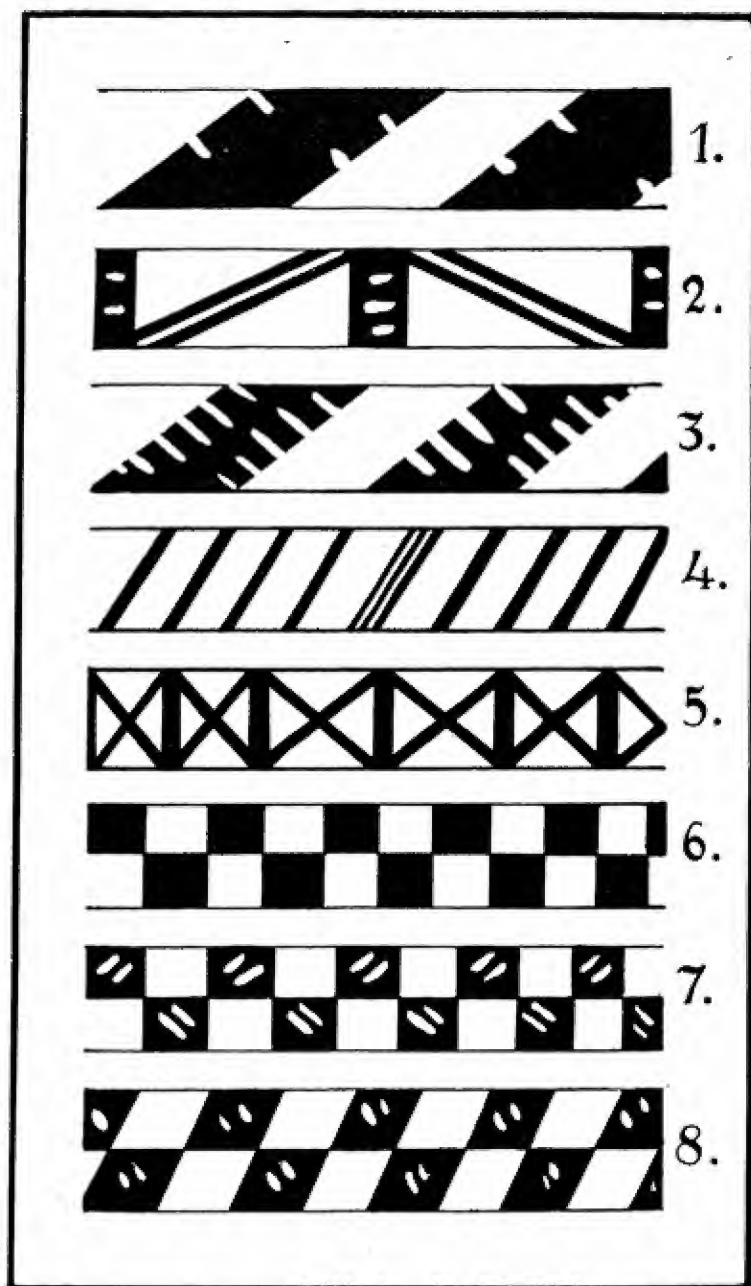

VERSIERDE HOED UIT CENTRAAL-BORNEO.

R. E. M. I. Ser. 1219—23.

TEKENINGEN NAAR BATIKMOTIEVEN OP BLADWERK.

Fig. 1. BOVENRAND DER SLAAPMAT VAN PLAAT VI.

Fig. 2. NAAR EEN KAPMANTEL UIT NOORD N.-GUINEA. Mus. Rotterdam, No. 11086.

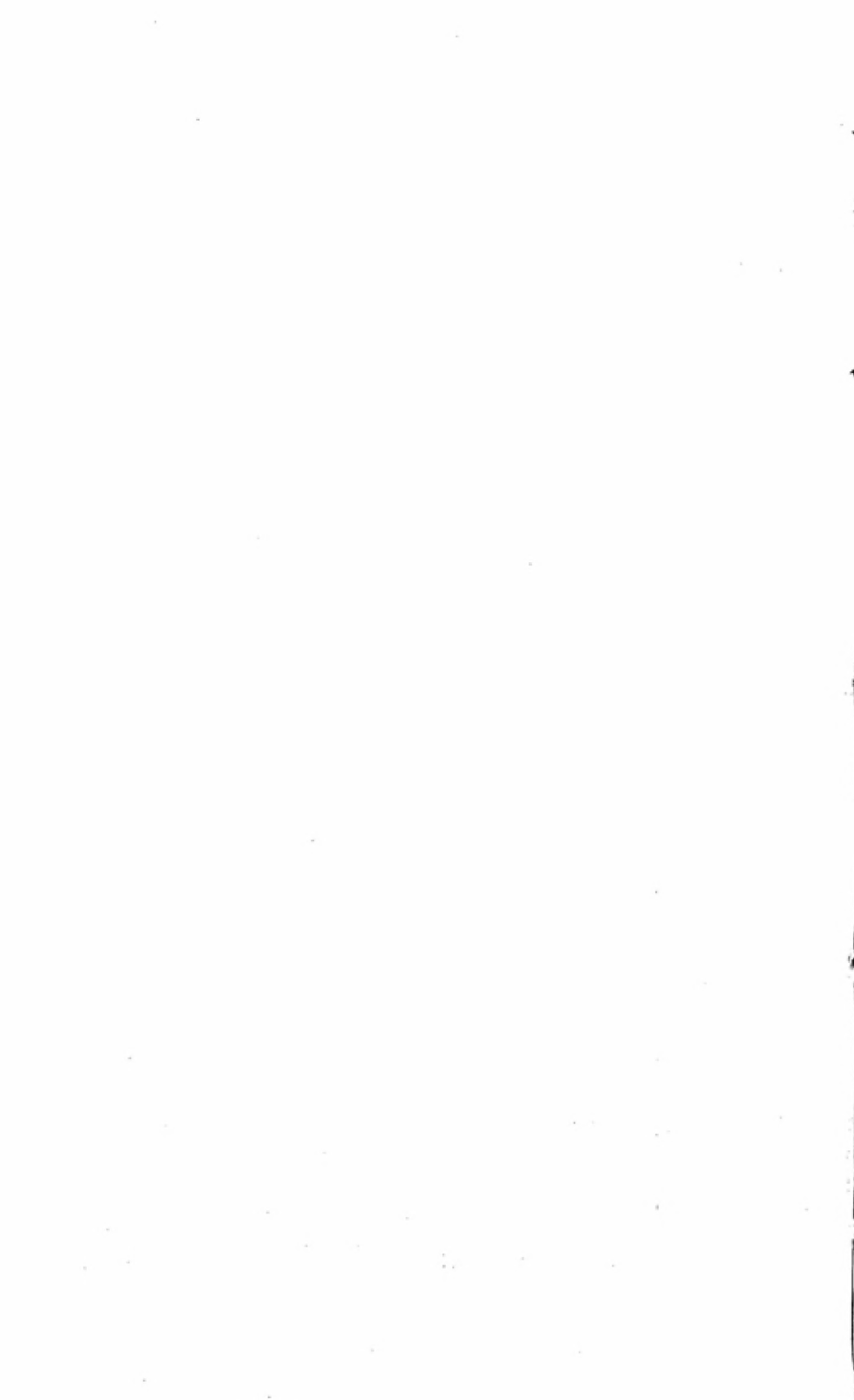
Fig. 4 en 5. NAAR EEN SLAAPMAT UIT WANDESI, N.-GUINEA. Mus. Artis.

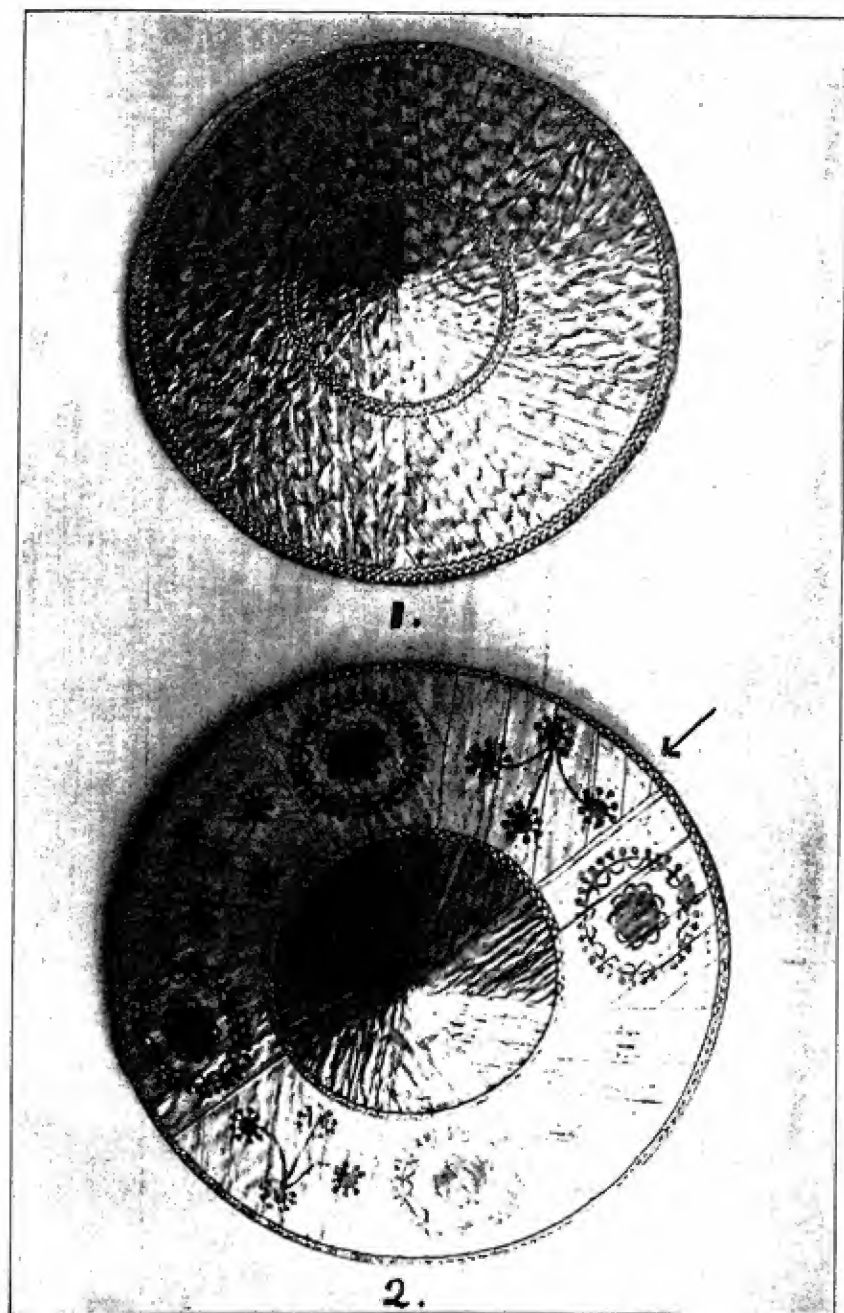
Fig. 6. NAAR DEN HOED UIT HALMAHERA. PLAAT XIV. FIG. 1.

Fig. 3 en 7. NAAR EEN SLAAPMAT UIT HALMAHERA.

In het bezit van den schrijver.

Fig. 8. NAAR EEN HOED UIT DE MINAHASA. Mus. Rotterdam, No. 926.

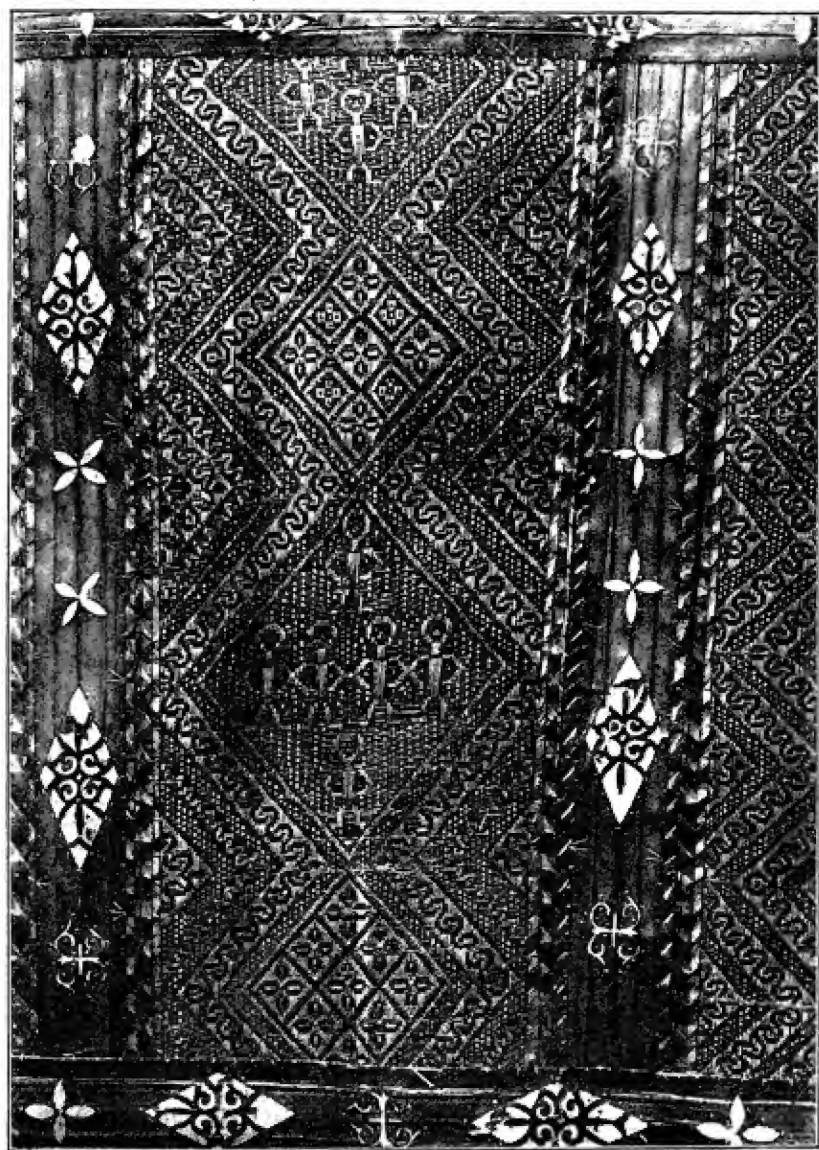

GEDATIKTE HOEDEN UIT DE MINAHASA.
 Mus. Rotterdam, Fig. 1 No. 921. Fig. 2 No. 919.

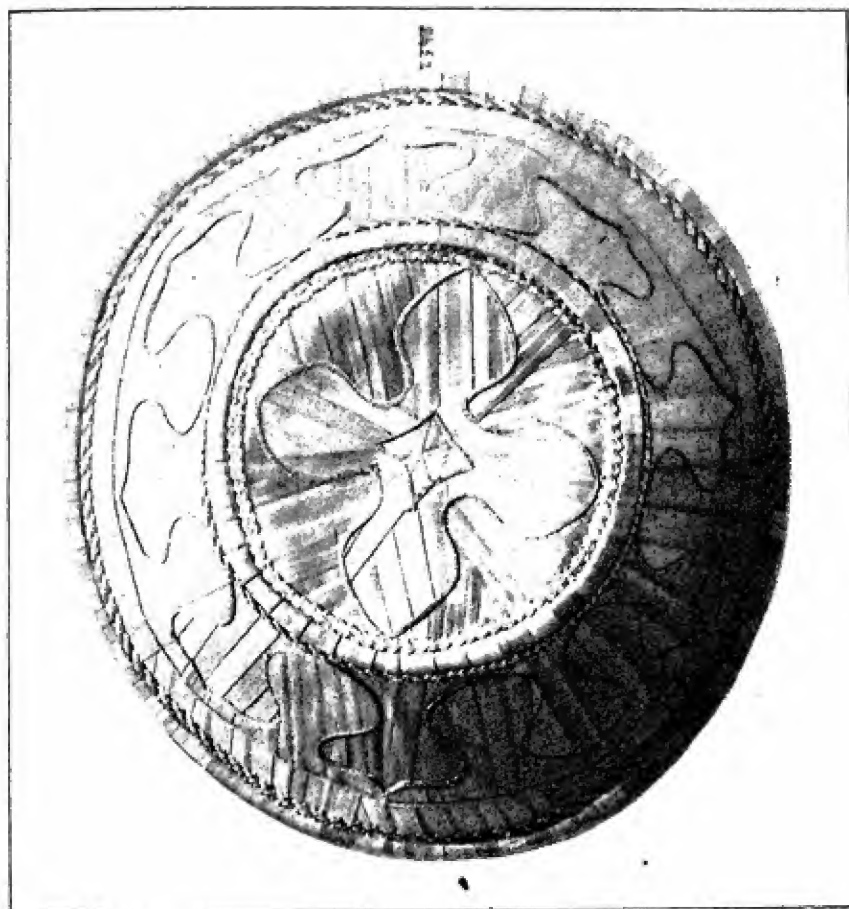

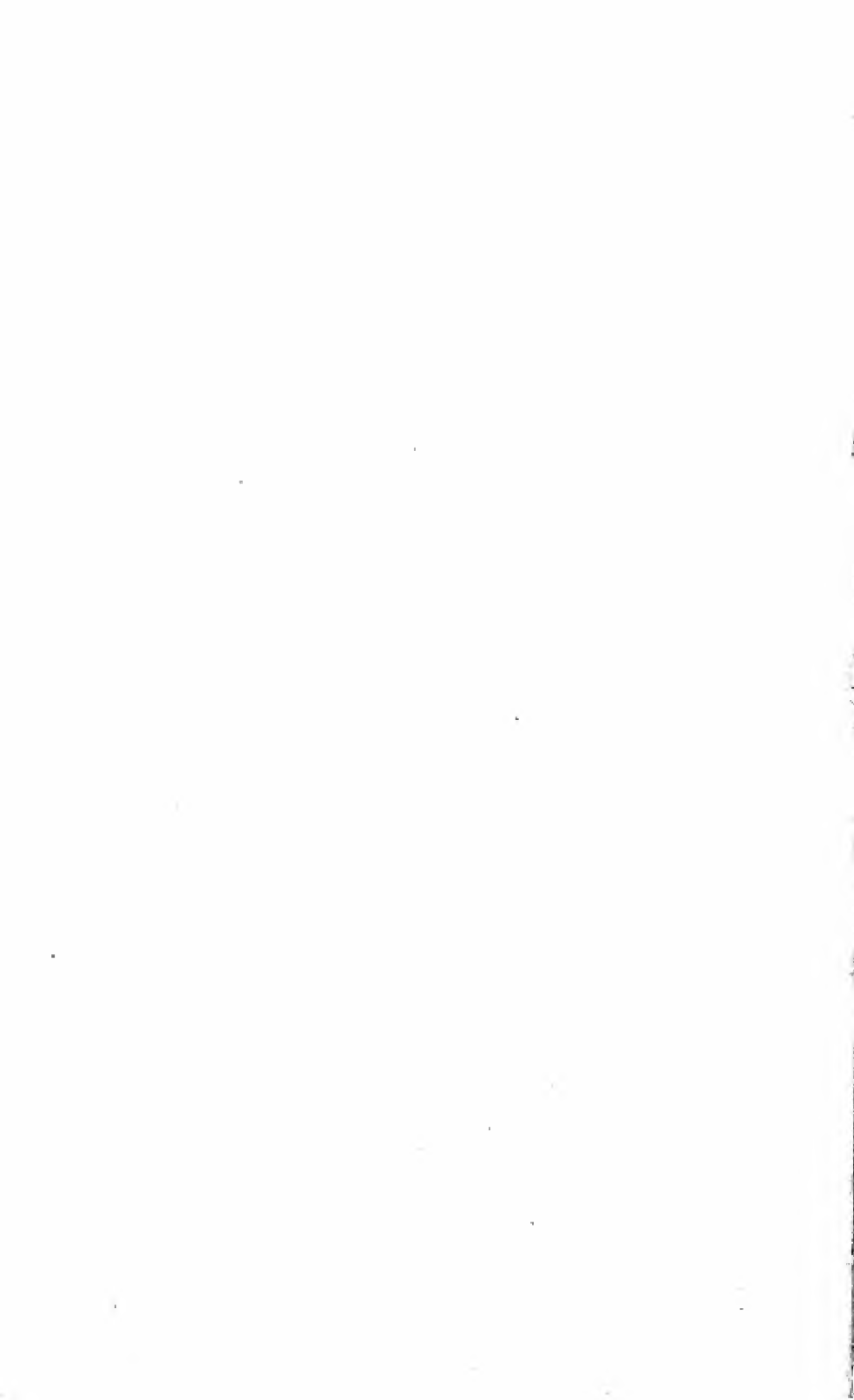

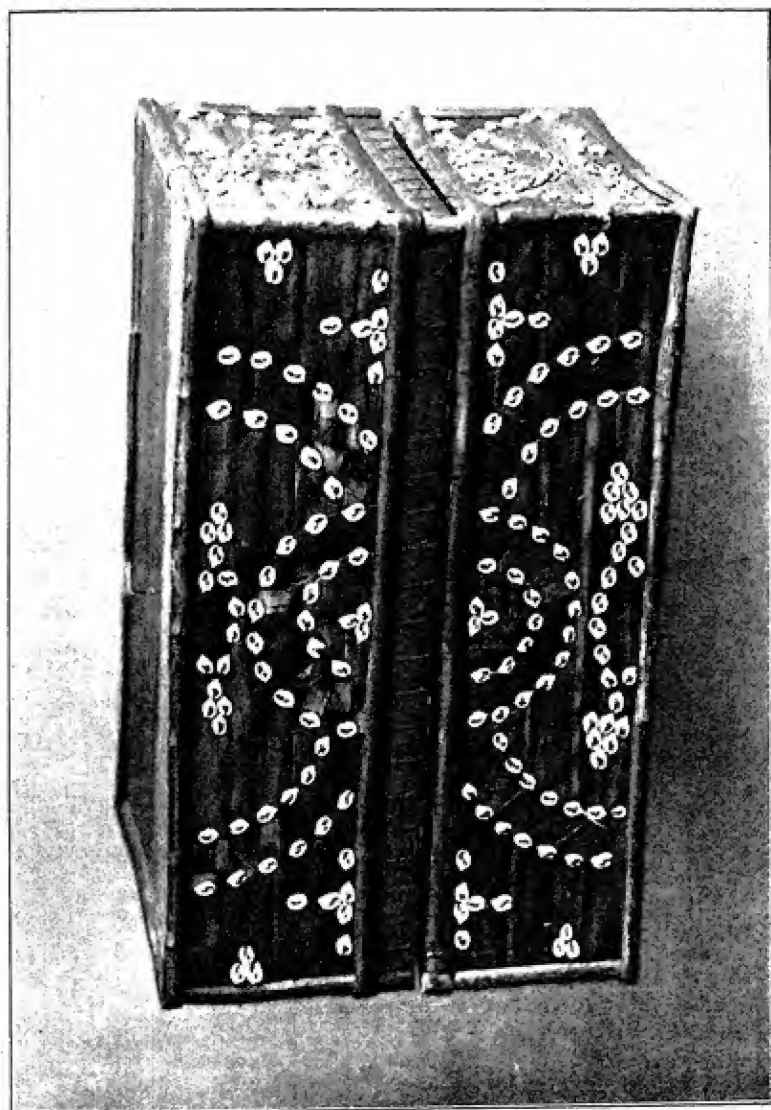
GEDEELTE VAN EEN SIERMAT UIT HALMAHERA.
Mus. Rotterdam, No. 12072.

SPIJSDEKSEL UIT HALMAHERA.
Mus. Artis. N. A. M. Ser. 318—1.

DOOS UIT AMBON.
Mus. Rotterdam, No. 108.

NC 5 cal
9/12/26

"A book that is shut is but a block"

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY

GOVT. OF INDIA
Department of Archaeology
NEW DELHI.

Please help us to keep the book
clean and moving.

B. B. 148. N. DELHI.